

בלי לכה הזה

שיעורי הכנה לליל הסדר

שנאמרו בצל הקורונה

על ידי הרב ברוך ויזר שליט"א

נערך על ידי תלמידיו

אדה תשפ"א

ירושלים שבין החומות

מעין הקדמה

מזה כשנה שאנו חשים את יד ה' הפועלת בעולם למען גילוי כתר מלכותו באמצעות מגפת הקורונה (שתרגומה: כתר), ששינתה את סדר החיים העולמי. במציאות מורכבת זו מלווים אותנו דברי הרב זצ"ל ב'אורות ישראל ותחייתו' (פרק כח): "הגאולה נמשכת היא והולכת. גאולת מצרים וגאולת העתיד השלימה היא פעולה אחת שאינה פוסקת, פעולת היד החזקה והזרוע הנטויה".

בטוחים אנו שאף הופעת הקורונה בעולם היא המשך גילוי היד החזקה והזרוע הנטויה אשר החל לפעול ביציאת מצרים ועודנו נמשך עד לגאולה השלימה.

בראשית ימי פרוץ המגפה נאלצה הישיבה לגלות לבתים, שתפקדו באותה העת כבתי-מדרש מעט. באותם ימים למדנו שניתן להמשיך ולהפיץ תורה גם על ידי האינטרנט באמצעות הלימוד ב'זום'. שיעורים אלו שנקטו בחוברת זו הם פרי השיעורים היומיים הקצרים שהעברתי באמצעות תוכנת 'זום' לבני הישיבה השוהים בביתם כהכנה לליל הסדר.

הריני מחזיק טובה לר' חנוך שטראוס שהחליט להוציא לאור את השיעורים, פעל ועמל בכתיבתם במשך השנה בהשקעה מרובה. יבורכו הוא וביתו. כמו כן, יבורכו כל המסייעים, ובכללם ר' אהד לבובי ור' דביר לוי, שנתנו עיניהם וליבם לטובה בדברים.

הנני מקווה שהדברים יהיו לתועלת וייסייעו ללימוד ולקיום מצוות ליל הסדר כראוי, מתוך אמונה גדולה כיאה לליל הסדר שהוא בבחינת "ראש השנה לאמונה".

ויהי רצון שנזכה במהרה לגילוי אור חדש על ציון בגאולה השלימה.

ברוך וידר

דבר העורך

התורה מתארת כי ה' הכביד את לבו של פרעה ולא הניח לו לחזור בתשובה. כיצד ייתכן הדבר? הרי הבחירה החופשית היא מיסודות התורה! המהר"ל מפראג (גבורות ה', פרק לא) מסביר שפרעה כפר במציאות ה' ולכן לא שמע בקולו, ולכן גם כאשר החליט לשוב בתשובה הקב"ה מנע זאת ממנו כעונש על החוצפה הרבה שלא הכיר במציאות ה'. זו אף הסיבה לכך שהוא ראוי לקבל מכות שעל ידן העולם כולו יכיר וידע את מציאות ה'. אף לדורות, הקב"ה מכה בעולם במטרה שהכל יכירו ויגלו את מלכותו. ייתכן שזו מטרתו בהבאת הקורונה לעולם, על מנת שהעולם יבין שה' מלך "ומלכותו בכל משלה".

שיעורי ראש הישיבה נאמרו בתוכנת ה"זום" לכלל בני הישיבה לאחר שהמדינה הורתה על סגירת הישיבה מפני סכנת מגפת הקורונה. באותו זמן היה בלבול גדול בעם, אולם היינו בטוחים בקב"ה ושכסופו של דבר יצא טוב והעולם יהיה מתוקן יותר וגילוי יחודו יתפשט בעולם.

זכינו שהרב שופע בתורה ובהוראת ההלכה וביחד עם זאת כתלמיד חכם של ארץ ישראל הוא משפיע עלינו דברי חיזוק ואמונה בה'. בשיעוריו ניכר כיצד הדברים מתחרזים יחדיו ומשלימים זה את זה.

תודתנו לרב על הרבצת התורה בישיבה ונאחל לו שימשיך ויוביל את הישיבה עוד ועוד עד ביאת גואל צדק.

בברכה, העורך

תוכן עניינים

- 7 **קדש**
יסודות מצוות ד' כוסות ◊ שיעור גודל הכוס ◊ שיעור השתיה ◊ האם מותר לשתות בארבעה כוסות מיץ ענבים?
- 15 **ורחץ, כרפס**
נטילה על דבר שטיבולו במשקה ◊ האם מברכים על נטילה זו? ◊ מה לוקחים לכרפס? ◊ כמה יש לאכול מהכרפס? ◊ מה מסמל הכרפס?
- 21 **יחץ**
קצרת הסדר ומספר המצות ◊ מדוע צריך לקחת מצה חצויה שנקראת 'פרוסה' בליל הסדר? ◊ אילו מצות כדאי לקנות לפסח? ◊ מהי ה'פרוסה'?
- 27 **מגיד**
חיוב סיפור יציאת מצרים ◊ הקשר שבין מגיד למצה ◊ סיפור יציאת מצרים – ביטוי האמונה בהשי"ת
- 35 **רחצה, מוציא מצה**
מצוות אכילת מצה ◊ שיעור 'כזית' ◊ תרגום השיעורים ל'כזית'
- 42 **מרור, כורך**
האם מותר לדבר לפני אכילת המרור? ◊ מהו 'מרור'? ◊ למה מזכירים את השעבוד בשיאו של חג החירות?
- 48 **שלחן עורך**
מנהג אכילת ביצה ◊ "ושמחת בחגך" ◊ סוף זמן אכילת ה'אפיקומן'

- 53 **צפון**
האפיקומן ושיעורו ◇ חטיפת האפיקומן ◇ הפעלת הילדים
- 56 **ברך**
הזימון וההלל בשלושה ◇ "יעלה ויבוא" ◇ כוס של אליהו הנביא ◇ מיציאת מצרים לגאולה העתידית
- 59 **הלל**
האם מברכים על ההלל? ◇ שמחת ההלל המיוחדת בירושלים ◇ עוד מדיני ההלל ◇ סדרו של ההלל הגדול ◇ הכוס הרביעית
- 64 **נרצה**
פודיום לציון ברינה
- 66 **מעין חתימה**

קדש

יסודות מצוות ד' כוסות

סדר סימני ליל הסדר נקבע בתקופת הראשונים.¹ ביסודו של הסדר בו נקבעו הסימנים נעוצות כוונות ומחשבות מדוייקות, ועל כן עלינו להקפיד לקיימם דווקא בסדר בו נסדרו. כתוב בספרים שבטרם מקיימים כל סימן וסימן מסימני הסדר נכון להכריז בקול את שמו.²

ליל הסדר מתחיל ב'קדש' ורק לאחריו מופיע 'ורחץ'. סדר זה מבטא שהקב"ה הוציאנו בפתאומיות, מבלי תהליך של טהרה ומבלי הכנה לקראת היציאה ומיד עם צאתנו ממצרים התקדשנו בכך שה' בחר בנו. לכן חז"ל תיקנו את הסימנים הראשונים באופן שליל הסדר נפתח ב'קדש', המבטא את החלת הקדושה השמימית, ולאחריו 'ורחץ', המסמל את הטהרה האישית.

ב'קדש' שותים את הכוס הראשונה מבין ארבע הכוסות שאנו עתידים לשתות במהלך ליל הסדר. הגמרא במסכת פסחים (ק"ז, ב) דנה לגבי הכוס השלישית, עליה מברכים עליה ברכת המזון, ושואלת האם ניתן להוכיח מכך שאנחנו נוהגים כך בליל הסדר שכן יש לנהוג בכל השנה ולברך ברכת המזון על הכוס? הגמרא משיבה שלא ניתן להוכיח זאת, משום שבלייל הסדר ישנו עניין מיוחד של "ארבעה כסי תיקנו רבנן דרך חירות, כל חד

¹ הסימנים מיוחדים לרש"י (מחזור ויטרי, פסח, סימן סה).

² יסוד ושורש העבודה (שער תשיעי, תחילת פרק שישי).

וחד נעביד ביה מצוה".³ הר"ן (ד"ה שמעת מיניה ברכה טעונה כוס) מבאר שרבנן תקנו ארבע כוסות כדי להביע חירות ולאחר מכן החליטו להסמיך את שתיית ארבעת כוסות על הברכות הנאמרות בחלקים השונים של סדר ההגדה, שהם: קידוש, ברכת הגאולה, ברכת המזון והלל, על מנת לתת לכוסות את הכבוד הראוי להן. משום כך אין ללמוד מדין אלו שישנה חובה לברך ברכת המזון על כוס במשך כל השנה.⁴

ישנם רעיונות רבים המבארים מדוע תוקנו דווקא ארבע כוסות ולא מספר אחר.⁵ הסיבה המקובלת היא⁶ שהם כנגד ארבעה לשונות של גאולה המתארים את תהליך הגאולה.⁷ עולה מכך שעל ידי שתיית ארבע הכוסות אנו משבחים את הקב"ה על כך שהוא הולך ומקיים את הבטחתו ועתיד להגשים אף את הלשון החמישית: "והבאתי", שעניינה הכניסה לארץ ישראל. לפי הבנה זו, שעיקרה של תקנת ארבע הכוסות נועדה לציין את חירותנו, ישנה חשיבות עצומה להלכה למבט על ארבע הכוסות וכיצד מקיימים מצווה זו.

מצאנו שבמספר מקומות תקנו חכמינו לשתות יין וניתן לחלקם לשלוש קבוצות. הקבוצה הראשונה כוללת את ברכת האירוסין שמברכים אותה

³ למעשה נחלקו הראשונים האם הגמרא דחתה רק את הראייה בעוד הדין שצריך כוס נשאר או שגם עצם הדין נדחה. להלכה כותב הרמ"א (קפב, א): "שמ"מ (גם לדעות שברכת המזון אינה טעונה כוס כלל) מצווה מן המובחר לברך על הכוס" (עיין במשנ"ב במקום שמעיר שנהגו כך רק בזימון של שלושה וכן פרטים נוספים).

⁴ אולם משמע קצת מדברי התוספות (סוכה, לח, א ד"ה מי שהיה) שתקנו ארבע כוסות במטרה לומר את ההלל ואת ההגדה על היין, שהרי אין אומרים שירה אלא על היין (ברכות לה, א), ואילו שתי הכוסות הנוספות מיועדות לקידוש היום כבכל יו"ט ולשם כוס ברכת המזון. לפי זה יש חיוב לברך ברכת המזון על הכוס במשך כל השנה. אולם, להלכה לא נפסק כן, אלא כר"ן שאין חובה לברך על הכוס ברכת המזון (כפי שמבואר בהערה הקודמת).

⁵ בירושלמי (פ"י ה"א) מובאים מספר טעמים לכך ששותים ארבע כוסות, יעוי"ש.

⁶ וזו הסיבה שרש"י מציין (צט, ב ד"ה ארבע כוסות).

⁷ כמבואר בשמות ו, ו-ז.

בחופה,⁸ ברכת פדיון הבן וברכת ברית המילה. המשותף למצוות הללו שבמקרים אלו די לשנות מהיין רק כלשהו ואין צורך בשיעור מסוים, מפני שהברכה תוקנה על הכוס רק משום כבוד המצווה⁹ ולא משום שיש חיוב לשנות יין. במקרים אלו שתיית היין נצרכת רק מדין ברכת הנהנין. הקבוצה השנייה היא קידושי שבתות וימים טובים. הקידוש בליל שבת הוא מדאורייתא, כפי שלמדו חז"ל: "זכרהו על היין". כלומר: התורה קבעה שיש לקדש את השבת בדיבור וחז"ל (פסחים קו, א) התקינו שקידוש זה יהיה על היין.¹⁰ בקידוש שבת ויו"ט אין צורך שכל אחד יעשה קידוש בעצמו, אלא בעל הבית מקדש ומוציא את כל המסובים ידי חובה. כך נוהגים גם בתקיעת שופר, שאף שהיא מצווה מדאורייתא, ובה התוקע מוציא את כולם ידי חובה בתקיעתו מדין שומע כעונה.¹¹ מנהגנו שגם כל המסובים טועמים מהיין בקידוש הוא רק משום הידור מצוה.¹²

⁸ עורך חופה מברך את ברכת האירוסין כדי להוציא ידי חובה את החתן העומד לקיים את מצוות הקידושין.

⁹ כך המשנ"ב (קפב, א) כתב: "ברוב הברכות שתקנו חז"ל תקנום לסדר על הכוס, מפני שכן הוא דרך כבוד ושבח נאה להקב"ה לסדר שבחו וברכתו יתברך על הכוס, וכמו שכתוב כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא".

¹⁰ הרמב"ם (שבת כט, ו) ועוד ראשונים כתבו שהמצווה לקדש על היין מדרבנן כי מדאורייתא יצא ידי חובה שקידש בתפילת ערבית, אבל הר"ן (על הרי"ף שבת י, א) כותב שהמצווה לקדש על היין היא מדאורייתא, וכוונת תהורה היא לצוות לזכור את השבת על היין דווקא. להלכה המ"ב (רעא, ב) כותב שצריך להתייחס לקידוש על היין כדאורייתא משום שבסתמא אדם מתכוון לא לצאת ידי חובת קידוש בתפילה כדי שיוכל לצאת ידי חובה בקידוש על היין בצורה המהודרת ביותר, ואם כן גם הקידוש על היין הוא מדאורייתא (יש לכך השלכות נוספות, כפי שהמ"ב מרחיב שם).

¹¹ סוכה לח, ב.

¹² כאשר עורכים את הקידוש במשפחה המצומצמת נהוג שכולם שותים מגביעו של המקדש. אולם, כאשר ישנם אורחים ולא כולם מעוניינים לשנות מאותו הגביע משום איסטיטיות, יש נוהגים לשפוך מהגביע לפני ששותים ממנו לכוס אחרת וממנה מוזגים לכוסות של שאר המשתתפים. הם עושים כך משום שאם ימוזג מהגביע לכוסות האחרים רק לאחר שהמקדש ישתה ממנו הם ישרו מיין פגום.

הקבוצה השלישית היא ארבע הכוסות ששותים בליל הסדר. התוספות בתחילת פרק ערבי פסחים (ד"ה לא יפחתו לו מארבע כוסות) כותב שמעיקר הדין היה מספיק לתת לעני ארבע כוסות ואנשי ביתו היו יוצאים על ידו ידי חובה כמו בקידוש שעורכים בשבת. למעשה הוא כותב מתורת חומרא שמכיוון שמשמע בגמרא שצריך שלכל אחד יהיה ארבע כוסות יש לתת ארבע כוסות גם לבני ביתו. אמנם השו"ע פוסק בכמה מקומות בסימן תעב (סעיפים ח, יד, טו) שגם מעיקר הדין צריך כל אחד מהמסובים לשתות ארבע כוסות, בין גברים בין נשים, ואפילו קטנים שהגיעו לחינוך. זאת בשונה משבת ומיו"ט שישנו רק הידור שהמסובים יטעמו מהיין. בוודאי שדין זה שונה מדין הכוס שמברכים עליו בחופה, בברית מילה ובפדיון הבן, בהן מספיקה טעימה אפילו למברך עצמו, כפי שביארנו.¹³

עוד נאמר בגמרא (קח, ב) שהשונה ארבעה כוסות בבת אחת לא יצא ידי חובה. נחלקו הראשונים למה הגמרא התכוונה: האם מדובר ששתה שלא על פי הסדר שתקנו לנו חכמים, כלומר שלא שתה אותן במקומן על פי הסדר שתקנו,¹⁴ או שמא כוונת הגמרא לשתיית הכוסות בבת אחת או ברציפות זו אחר זו ואם יקפיד לתת רווח ביניהן, אף על פי שלא אומר את ההגדה בינתיים יצא ידי חובה (וכך כתב הבית יוסף סי' תפד, ד"ה וכתב). הביאור הלכה (סי' תעב, ח, ד"ה שלא כסדר לא יצא) פוסק שלכתחילה צריך

¹³ כ"כ כותב הב"ח (תעב ד"ה ומה שכתב ואין צריך) שבקידוש הברכה היא עיקר המצווה, אלא ש"המברך צריך שיטעום" (קח, ב), ולכן ניתן להסתפק במלא לוגמיו, שהוא שיעור של 'טעימה'. ואילו כאן המצווה שישתה ארבעה כוסות דרך חירות, ולכן אין די בשיעור טעימה, אלא ישנה חובה לשתות כל אחת מהכוסות במלאה או לפחות להסתפק ברוב הכוס מדין "רובו ככולו".

¹⁴ ר"ן (ד"ה שתאן בבת אחת שבמקום). גם לדעה זו לא נראה שיעבב אם לא אמר את כל הדרשות שבמגיד.

לומר את כל ההגדה לפני שישתה את הכוס השנייה, אבל אם שתה ולא אמרה יצא ידי חובה בדיעבד.¹⁵

הנפק"מ בדין זה שלכתחילה יש לומר את כל ההגדה בטרם ישתה את הכוס השנייה מצויה מאוד. הזכרנו שנשים חייבות בארבע כוסות ומצוי שנשים שזכו להיות אימהות צריכות לקום משולחן הסדר על מנת לטפל בילדים וכדו'. אע"פ שבלייל הסדר צריך לשבת בדרך קביעות ליד השולחן ולא לקום, כמו במשך כל שבתות השנה, בכל זאת יש מקרים בהם צריך לקום. מקרה נוסף הוא אדם שיצא לשירותים באמצע המגיד ובינתיים בני הבית הגיעו לכוס שני או חייל שנאלץ לצאת לאיזה עניין מבצעי בזמן המגיד וכאשר הוא חוזר הגיעו המסובים כבר לכוס שני - כל אלו אינם יכולים לשתות מהכוס מיד אלא הם צריכים להשלים את ההגדה בינם לבין עצמם ורק לאחר מכן לשתות את הכוס השנייה בנפרד משאר המסובים.¹⁶

שיעור גודל הכוס

השו"ע (תעב, ט) כותב שעל הכוס להכיל לפחות רביעית.¹⁷ בספרי הפוסקים ישנו דיון גדול ביחס להגדרת שיעור רביעית. יש פוסקים שראו שקיים פער בין החישוב של הרביעית המופיע בגמרא המתבסס על גודל הביצים לבין גודל הביצים בימינו. בעקבות פער זה סבר הנודע ביהודה¹⁸ שהביצים בימינו התקטנו בחצי, ולכן כדי לצאת ידי חובת שיעורי הנפח המוזכרים

¹⁵ וז"ל: "אבל אם שהה בינתיים אף דודאי עבר איסור מה שלא הסמיך אמירת ההגדה לכל כוס כמו שתקנו חכמים מ"מ בדיעבד לא הפסיד הכוסות".

¹⁶ כפי שכתב שם הביאור הלכה: "דע דלפי מה שפסק השו"ע דנשים חייבות ג"כ בד' כוסות כאנשים א"כ צריכות ליזהר שיאמרו סדר ההגדה על כל כוס וכוס או שעכ"פ ישמעו מבעליהן".

¹⁷ על פי הגמרא בפסחים (קח, ב) 'רביעית הלוג' היא שיעור של נפח ביצה ומחצה.

¹⁸ צ"ח על פסחים קטז, ב.

בגמרא יש להכפיל את השיעור, אם כן, בימינו שיעור הרביעית הוא 150 מ"ל (בגימטרייה 'כוס הגון') וכך פסק החזון איש.¹⁹ לעומתם, רבי חיים נאה²⁰ סבר שאין צורך להכפיל את השיעור והוא עומד על 86 מ"ל, כגימטרייה של 'כוס'.²¹ כאשר יש ספק בהלכה כמו הספק שלפנינו נעזרים בכלל המפורסם: "ספק דאורייתא לחומרא וספק דרבנן לקולא"²², וכך מביא המשנ"ב²³ שלעניין הקידוש של הלילה שעיקרו מדאורייתא נכון לקחת את הכוס בשיעור הגדול (150 מ"ל), ולעניין הקידוש של שחרית שעיקרו מדרבנן, וכן לגבי ארבע כוסות ושאר כוסות של ברכה שחיובן מדרבנן, מספיק השיעור הקטן (86 מ"ל). אמנם, כאשר חל ליל הסדר בשבת חזר הדין של קידוש דאורייתא כדין שבת רגילה ויש לקחת כוס בשיעור גדול.²⁴

שיעור השתיה

נפסק בשו"ע (רעא, יג) שבקידוש בשבת צריך לשותות שיעור מלא לוגמיו (רוב רביעית 45 סמ"ק, בערך רבע כוס חד פעמית), שהוא שיעור חשוב ולכן יוצא בו ידי חובה. שיעור זה אינו קשור לגודל הכוס אלא זהו דין בשתייה עצמה. לכן גם אם הגביע מכיל כמה רביעיות מספיק שישתה רק כמלוא לוגמיו. בשונה מכך, בליל הסדר ישנו דין של 'כוס', מכיוון שהתקנה היא לשותות ארבעה כוסות. לכן אם הכוס מכילה רביעית לכתחילה יש לשותות את כל תכולתה ובדיעבד רק רוב הכוס מדין 'רובו ככולו'. אולם נחלקו הראשונים במקרה והכוס מכילה יותר מרביעית, לדוגמא כוס חד פעמית

¹⁹ אורח חיים סימן לט.

²⁰ בספרו שיעורי תורה.

²¹ נרחיב בעניין בשיעור 'מוציא מצה'.

²² ביצה ג, ב.

²³ רע"א ס"ק סח ובביאור הלכה במקום ד"ה של רביעית.

²⁴ משום שקידוש בשבת הוא מדאורייתא ובי"ט הוא מדרבנן (רעא, ס"ק ב).

המכילה בערך 200 מ"ל: לפי התוספות²⁵ מספיק לשתות רביעית או רוב רביעית, ואילו הרמב"ן²⁶ סובר שמכיוון שבארבע כוסות יש דין כוס יש לשתות את כל הכוס (ובדיעבד מספיק שישתה את רוב הכוס מדין רובו ככולו). השו"ע (תעב, ט) מביא דעת התוספות בסתמא ואת דעת הרמב"ן כי"א. בכך הוא רומז שהלכה כתוספות, אולם הרמ"ב (שם, ס"ק לג) כותב שלכתחילה נכון להשגיח שהכוסות לא תהיינה גדולות מדי, כדי שניתן יהיה לשתות את כל תכולתן (או לפחות את רובה) ולצאת ידי חובת כל הדעות.²⁷

האם מותר לשתות בארבעה כוסות מיץ ענבים?

המשנה ברורה (רעא, י) כותב שלכולי עלמא מצווה לכתחילה לחזור אחרי יין אדום.²⁸

בימינו שמצוי מיץ ענבים דנו הפוסקים האם ניתן לשתות גם ממנו בשביל ארבע כוסות. מו"ר הרב אביגדור נבנצל שליט"א סבר שצריך לשתות דווקא יין,²⁹ משום שבארבעה כוסות מקיימים דין שמחה של יו"ט³⁰ ודווקא יין הוא

²⁵ קז, א ד"ה רובא דכוסא.

²⁶ מובא בארחות חיים.

²⁷ לכולי עלמא יש דין כוס בארבע כוסות כפי שבא לידי ביטוי בכוס המכילה רביעית, אלא שהמחלוקת בין התוספות והרמב"ן האם כאשר הכוס מכילה יותר מרביעית נחשבת הרביעית שיש בה עבור השותה ככוס או שדווקא כל תכולת הכוס נחשבת ככוס.

²⁸ כך ראוי לקחת לכל כוס של ברכה. הגמרא (פסחים קח, ב) אומרת שזה ע"פ הפסוק: "אל תרא יין כי יתאדם". פעמים רבות חתנים שואלים האם ניתן לקחת לעריכת חופה יין לבן לברכת הקידושין (מתוך חשש שהיין אדום ישפך על השמלה של הכלה), התשובה היא שאמנם ניתן להקל אך לכתחילה לכל כוס של ברכה יש לקחת יין אדום.

²⁹ כנכתב בהגדה שלו (עמ' מט) שלכתחילה יש לקחת יין ולא מיץ ענבים, ורק מי שקשה לו לשתות יין יכול לקחת מיץ ענבים. והוסיף שם שעדיף לקחת יין בשיעור של כוס קטן מאשר מיץ ענבים בכוס גדולה.

ובהגדת קול דודי (ג, ח) הביא מאביו, הרב משה פיינשטיין זצ"ל, שצריך לדחוק את עצמו לשתות יין ולא מיץ ענבים, ואף שהיין יגרום לו כאב ראש.

³⁰ הרשב"ם ותוספות פסחים קח, ב

משמח, ועוד שעל פי הירושלמי³¹ בארבעה כוסות יש דין שצריך שיהיה ראוי לשכר ובמיץ ענבים אין אלכוהול שניתן להשתכר בו. כך גם פוסק גם הרב אלישיב זצ"ל. מאידך, פוסקים רבים סוברים שניתן לקחת מיץ ענבים וכך נהג החזון איש.³²

אמנם למדנו אצל מו"ר הרב יעקב כץ שליט"א דבר נפלא. בעבר היו היינות מאוד חזקים ולא ראויים לשתייה בלא מזיגת מים. ההרכב המקובל היה רבע יין ושלושה רבעים מים (כפי שכתוב בגמרא ב"ב צו, ב). לעומתם היינות שלנו חלשים הרבה יותר לכן לא נוהגים לערב בהם מים. חידוש הרב יעקב שליט"א שמה שכפי שהיו נוהגים בעבר לערבב מים ביין כך נעשה אנו עם מיץ ענבים ונערבב את מיץ הענבים ביין באופן שנוכל לשתותו ביתר קלות ונזכה במעלה של היין. בנוסף, על ידי מזיגת היין במיץ ענבים אדי היין לא יכבדו על האדם וכך יתאפשר לו להאריך בקיום מצוות סיפור יציאת מצרים, כפי שכתוב בשו"ע (תפא, ה): "חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצריים ולספר בניסים ובנפלאות שעשה הקב"ה לאבותינו עד שתחטפנו שינה". כלומר: גם לאחר סיום ליל הסדר יש להמשיך ולספר על ניסי הקב"ה. על כן הפיתרון המוצע הוא למזוג מיץ ענבים ליין באופן ששיעור היין יהיה כשליש או כרבע הכוס, וכך מובא גם בהגדה של הרב אלישיב זצ"ל שלמרות שהוא סובר שצריך לשתות יין אפשר לדעתו למזוג את היין במיץ ענבים כפי שהרב יעקב שליט"א הורה.³³

³¹ פסחים פ"ה ה"א.

³² וכן נהג הגרי"ז, הגאון מטשעבין ועוד (סידור פסח כהלכתו ח"ב, פרק ג, הערה 25; תשובות והנהגות ח"ב, סימן רמ"ג).

³³ וכן כתוב בסידור פסח כהלכתו הנ"ל שהגרי"ש אלישיב הסכים לזה.

ורחץ וכרפס

הסימן השלישי שמקיימים בליל הסדר הוא הכרפס, שמצוות אכילתו היא רק מדרבנן. לפני האכילה יש להתכוון לצאת ידי חובת המצווה ושמקיימים בכך את רצונו של הקב"ה שציוונו לאכול את הכרפס. הצורך של כוונה לצאת ידי חובה גם במצוות דרבנן נתון במחלוקת הפוסקים, אבל לכתחילה ראוי לכוון גם בהן לשם מצווה.³⁴ לכן נדפס בהגדות 'לשם ייחוד' לפני קיום המצוות בליל הסדר שכדאי לאומרו בליל הסדר, גם אם במשך כל השנה לא נוהגים לומר את ה'לשם ייחוד' לפני קיום המצוות, משום שלילה זה הוא לילה מיוחד ומעלתו גדולה ועל כן אנו מעוניינים לקיים את מצוותיו ביתר שלמות.

השו"ע (תעג, ו) כותב: "נוטל ידיו לצורך טיבול ראשון ולא יברך על הנטילה. וייקח מהכרפס פחות מכזית ומטבילו בחומץ (או במי מלח למנהג רבים) ומברך בורא פרי האדמה ואוכל ואינו מברך אחריו".

נטילה על דבר שטיבולו במשקה

מדוע נוטלים ידיים? הבאר היטב (ס"ק יז) אומר כאן דבר מעניין בשם הט"ז (תעג, ס"ק ו): "מכאן יש תוכחה מגולה לאותם שאינם נוהרים בכל השנה ליטול ידיהם לדברים שטיבולם במשקה".³⁵

³⁴ הדין של 'מצוות צריכות כוונה' מובא בשו"ע (ס, ד). והמ"ב שם (ס"ק י) מביא מחלוקת אחרונים האם בדיעבד גם במצוות דרבנן לא יצא ידי חובה אם לא כיוון, ומסיק שלכתחילה לכו"ע ודאי צריך להיזהר ולכוון קודם כל מצווה לצאת ידי חובת המצווה.

³⁵ וזה לשון הט"ז בהמשך: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הימים שבשנה? ואם בא להיזהר עצמו טפי בלילה זו - הוה ליה להיזהר על כל פנים בעשרת ימי התשובה!".

דבר ידוע ומוסכם שנוטלים ידיים על מנת לאכול לחם. כאשר מתכוון לאכול לחם בגודל של לפחות 'כביצה' (בערך פרוסת לחם) אף יברך על הנטילה, ואם מתכוון לאכול פחות 'מכביצה' עליו ליטול ידיו ללא ברכה. אמנם, אם מתכוון לאכול פחות מכזית אינו חייב בנטילת ידיים.³⁶ בהמשך אומר השו"ע (קנח, ד) שאם אוכל דבר שטיבולו באחד משבעת המשקים שסימנם י"ד שח"ט ד"ם (יין, דבש דבורים, שמן זית, חלב, טל, דם, מים) עליו ליטול ידיים ללא ברכה. לדוגמא: שטף ענבים במים ולא נגבם, ההלכה לפי השו"ע שאפילו אם ידיו אינן נוגעות במקום המשקה עליו ליטול ידיו ללא ברכה. זהו דין נטילת ידיים על דבר שטיבולו במשקה.³⁷

האם מברכים על נטילה זו?

כפי שהבאנו לעיל לדעת השו"ע לא מברכים על נטילה זו. המשנה ברורה (שם בס"ק כ) מסביר שטעם הדבר הוא שמשום שיש שיטה³⁸ שדין זה נאמר דווקא בזמן שבית המקדש קיים ואוכלים בטהרה אולם בזמננו שלא נוהגים דיני טהרה הדין לא חל, לכן למעשה נחשוש לשיטה זאת וניטול ללא ברכה. אולם הגר"א (על השו"ע קנח, ד) לא חשש לשיטה זו ולדעתו יש ליטול ידיים בברכה וכך נוהגים הנוהגים כגר"א. מנהג העולם הוא כשו"ע שלא לברך על הנטילה לדבר שטיבולו במשקה.

³⁶ השו"ע (קנח, ב) כותב (כך האחרונים הבינו את כוונתו) שעל פחות מכביצה ייטול ולא יברך, משום שיש אומרים שיש להשוות נטילה זו לנטילת ידיים לפני נגיעה בטומאה בתרומה ומכיוון שפחות מכביצה אינו מקבל טומאה מדאורייתא לא נוטלים עליו. בסעיף ג הוא כותב שיש אומרים שלא צריך נטילה על פחות מכזית והמשנ"ב במקום (ס"ק י) מביא בזה מחלוקת אחרונים ומכריע למעשה שטוב ליטול בלא ברכה.

³⁷ מקור הדין בפסחים קטו.

³⁸ התוספות שם ד"ה כל שטיבולו במשקה.

מה לוקחים לכרפס?

בעם ישראל נהגו לאכול תפוח אדמה וי"א שיש לאכול סלרי. על כל פנים להקפיד לקחת ירק שלא יאכלו במרור ושברכתו בורא פרי האדמה.³⁹

כמה אוכלים מהכרפס?

לכאורה יש לאכול כזית⁴⁰ ככל דבר שיש בו מצווה לאכול ששיעורו כזית, וכך אכן סוברים הרמב"ם והגר"א.⁴¹ אולם השו"ע (תעג, ו) כותב שיש לאכול פחות מכזית וכך מנהג עם ישראל, וננסה להבין את הסיבה לכך.

הגמרא בפסחים אומרת (קיד, ב) שמברך על כרפס 'בורא פרי האדמה' וכאשר אוכל את המרור מברך רק 'על אכילת מרור' ולא 'בורא פרי האדמה'. נחלקו הראשונים (רש"י והתוספות על הסוגיא) בשאלה מדוע לא מברכים על המרור 'בורא פרי האדמה'? דעת רש"י שהברכה על הכרפס מוציאה ידי חובה את אכילת המרור ולכן אין לברך אחרונה על הכרפס, מפני שאם יברך יצטרך לברך ברכה ראשונה על המרור ויש בכך ברכה שאינה צריכה. לעומת זאת, לדעת התוספות אין קשר בין אכילת הכרפס לאכילת המרור, משום שההגדה מפסיקה ביניהם ולכן יש לברך ברכה אחרונה על הכרפס, שהרי הגמרא מסבירה שלא מברכים על המרור 'בורא פרי האדמה' מכיוון שנאכל בתוך הסעודה וברכת 'המוציא' פוטרנו.

³⁹ המשנה בפסחים (קיד, א) אומרת שנהגו לקחת חזרת אבל בגמרא (קיד, ב) מבואר שניתן לאכול גם ירקות אחרים. החיי אדם (קל, כללי הסדר ה) כותב שנהגו לקחת פטרוזיליה, החתם סופר (ח"א, קלב) כותב שנהגו לקחת סלרי. ערוך השולחן (תעג, י) הזכיר את המנהג לקחת תפוחי אדמה. מ"מ כפי שהוזכר למעלה אין לקחת ירק שמתכוון לצאת בו ידי חובה במרור כי אין יברך 'על אכילת מרור' שהרי כבר אכל (מ"ב תעג, ב).

⁴⁰ שיעורו כגודל קופסת גפרורים.

⁴¹ הרמב"ם הלכות חמץ ומצה (פ"ח, ה"ב) והגר"א (מעשה רב, קפז) וכך נהגו החזו"א והגר"ד סולובייצ'יק זצ"ל.

בשל מחלוקת ראשונים זו ביחס לברכה אחרונה על הכרפס עדיף שלא יאכל כזית מהכרפס, כדי שלא ייכנס למחלוקת. לפיכך נוהגים כשו"ע ואוכלים מהכרפס פחות מ'כזית'. אולם, מכיוון שהרמב"ם והגר"א סוברים שאוכלים כזית כדין כל שיעורי אכילה ניתן לסמוך עליהם ולהתיר לקטנים המעוניינים לאכול יותר ואין צורך לגעור בהם.

ניתן להוסיף שהמחלוקת חופפת למחלוקת יסודית אחרת שקיימת בליל הסדר. יש הבדל משמעותי בליל הסדר בין השו"ע לרמ"א, ובהתאם לכך מנהגי הספרדים והאשכנזים, האם לברך בורא פרי הגפן על כל אחד מארבע כוסות. מנהג הספרדים ע"פ השו"ע (תעד, א) לברך על הכוס הראשונה והשלישית, ואילו האשכנזים הנוהגים על פי הרמ"א (שם) מברכים על כל הכוסות בורא פרי הגפן.

נחלקו המגן אברהם והגר"א (על השו"ע שם) בהבנת העניין: לדעת המגן אברהם ההגדה לכולי עלמא לא נחשבת הפסק בין הכוסות וסיבת המחלוקת בין השו"ע לרמ"א היא האם כל כוס וכוס נחשבת מצווה בפני עצמה. להבנתו דעת הרמ"א היא שמברכים על כל כוס וכוס משום שכל כוס מצווה פני עצמה, ואילו לדעת השו"ע כל כוס וכוס מארבע כוסות אינה מצווה בפני עצמה ולכן מברכים רק על הראשונה והשלישית, משום שהראשונה היא מחמת הקידוש והשלישית היא אחרי ברכת המזון שיש חובה לברך לפניה מצד דיני ברכות הנהנין (כי ברכת המזון היא הפסק בין הכוסות).

לעומת זאת, לדעת הגר"א סיבת המחלוקת האם אמירת ההגדה מהווה הפסק, שהרי אמירת ההגדה מחויבת ולכן אי אפשר לשתות באמצע

המגיד⁴² ולכן לרמ"א מברכים על כל כוס וכוס, אולם לדעת השו"ע ההגדה אינה נחשבת הפסק ולכן צריך לברך רק על הכוס הראשונה והשלישית.

ניתן לומר שהוויכוח מקביל למחלוקת האמורה לגבי הכרפס האם יש לאכול כזית או פחות: לדעת המג"א ההגדה אינה נחשבת הפסק ולכן ניתן להוציא ידי חובה את המרור על ידי ברכת כרפס ועל כן יאכל כרפס פחות משיעור על מנת שלא יצטרך לברך עליה ברכה אחרונה. אך לדעת הגר"א ההגדה נחשבת כהפסק (לפחות לפי דעת הרמ"א) ולכן בכל מקרה אין באפשרותו לפטור את המרור בברכת הכרפס ולכן יכול לאכול כזית ולברך עליה ברכה אחרונה.⁴³

לכן נוהגים ליטול ידיים על הכרפס ולאכול ממנו פחות מכזית כפי פסק השו"ע. יש להבין מדוע צריך ליטול ידיים שהרי אם אוכל דבר שטיבולו במשקה פחות מכזית אין חיוב ליטול ידיים. הלוא השו"ע (קנח, ג) כותב בהלכות נטילת ידיים שאין צורך בנטילת ידיים לפחות מכזית ואפילו על לחם, וכן פוסקים הרבה מהאחרונים, וכל שכן לדבר שטיבולו במשקה שחובת הנטילה עליו נתונה במחלוקת ולכאורה כאשר אוכל פחות מכזית ודאי שלא יצטרך נטילת ידיים? כך הקשה המשנה ברורה (קנח ס"כ) בהלכות נטילת ידיים בשולי הגיליון וכן בהלכות פסח (תעג בביאור הלכה ד"ה פחות מכזית), אך לא ידע כיצד לתרץ קושיא זו.⁴⁴

ניתן לנסות לתרץ זאת על ידי שנבין מהי הסיבה שבגינה נוטלים ידיים על הכרפס. הט"ז שהזכרנו בהתחלה סבר שהנטילה היא מדין נטילה על דבר

⁴² שו"ע (תעג, ג) ובביאור הלכה ד"ה 'הרשות בידו' במקום.

⁴³ לפי המנהג שיש לאכול פחות מכזית אם בכל זאת אכל כזית לא יברך ברכה אחרונה, אלא יסמוך על הדעות שברכת מזון תפטור את הכרפס (משנה ברורה תע"ג ס"ק נו).

⁴⁴ הביאור הלכה בהלכות פסח הביא את התשב"ץ שסבר בגלל שאלה זו שאכן צריך לקחת כזית לכרפס.

שטיבולו במשקה ולכן תמה מדוע לא נוטלים ידיים כל השנה בדבר שטיבולו במשקה, אמנם ניתן להסביר שהנטילה היא משום היכר שהתינוקות ישאלו כמו שהגמרא בפסחים (קיד, ב) אומרת שטובלים פעמיים בליל הסדר על מנת שישאלו התינוקות.⁴⁵ כך נוכל לבאר את המנהג שרק בעל הבית נוטל ידיים לכרפס, אם אומרים שכל סיבת הנטילה היא משום דבר שטיבולו במשקה כהבנת הט"ז צריכים כולם ליטול, אבל אם נאמר שסיבת הנטילה היא רק משום היכר שישאלו התינוקות מספיק שרק בעל הבית ייטול כי בכך כבר יש היכר.

לשיטה זו עוצרים את ליל הסדר ומכריזים 'ורחץ';⁴⁶ מביאים לעורך סדר קערה עם מים נטלה ומגבת למקומו בשולחן כדרך מלכות ונוטל ידיים כדין נטילת ידיים ללחם, וכמובן הוא לא מברך על הנטילה כפסק השו"ע, והתינוקות ישאלו כאשר יבחינו בדבר מה השונה משאר הלילות. לפי גישה זו מתורצת גם קושיית המשנ"ב מדוע נוטלים ידיים בליל הסדר גם על פחות מכזית, שהרי התשובה לכך היא שהנטילה היא בשביל שהתינוקות ישאלו ולא בשל דין של דבר שטיבולו במשקה.

מה מסמל הכרפס?

ב"מה נשתנה" נשאל מדוע מטבלים פעמיים. בכרפס יש רמז על השיעבוד במצרים: אותיות כרפס מהסוף להתחלה הן: ס' פר"ך - ס' (שישים) ריבוא עבדו בפרך במצרים. כל ליל הסדר מיוסד על פי המהלך שאמרו בגמרא (קטז, א) שמתחיל בגנות ומסיים בשבח, מתחיל בגנות 'עבדים היינו במצריים' ומסיימים בדברים הטובים שעם ישראל זכה בהם, ומתוך כך משבחים את הקב"ה שהביאנו לגאולה. כל ליל הסדר בנוי על שני קטבים אלו.

⁴⁵ וכך כותב שער הציון (תעג, ס"ק ט).

⁴⁶ כמובא לעיל שכך המנהג בכל סימני ליל הסדר.

יחץ

קערת הסדר ומספר המצות

בליל הסדר נוהגים לקחת קערת ליל הסדר. במקומות רבים יש קערת ליל הסדר ושלוש מצות לעורך הסדר בלבד ובמקומות אחרים נוהגים שלכל אחד מהאנשים הנשואים יש קערה ושלוש מצות.⁴⁷ את הקערה ניתן לסדר בסדר כרונולוגי שהסימן שמקיימים קודם יונח קרוב יותר לעורך הסדר וכך המנהג, לעומת זאת לפי סידור האר"י ז"ל יש לסדר את הקערה ע"פ הרעיונות העמוקים שמובילים את ליל הסדר.⁴⁸ למעשה הרבה אנשים מסדרים את הקערה לפי מה שכתוב על הקערה שהם קנו, אבל כיום ב"ה ישנן הגדות נפלאות בהן מוצגות שתי הדרכים לסידור הקערה. אני נוהג לסדר את קערת ליל הסדר יחד עם הילדים ולהסביר להם היכן שמים את המרור וכן כל סימן ששמים בקערה.

באופן עקרוני ראוי להכין את שולחן הסדר מבעוד יום כך שחוזרים מבית הכנסת יהיה ניתן להתחיל מיד, כדי שהילדים יוכלו להספיק להשתתף ככל היותר לפני שיתעייפו וילכו לישון.

⁴⁷ השו"ע (תעג, ד) כותב שמביאים את הקערה והמצות לפני בעל הבית, ומוסיף המשנ"ב במקום (ס"ק יז) שלפני שאר המסובים לא נותנים. אולם יש הנוהגים שלכל בית אב שמשתתף בסעודה ישנם שלוש מצות, כיוון שמצות בעל הבית אינן מספיקות כדי לחלק כזית לכולם, וכך נהג הרב אירבך לחלק לכל בית אב שלוש מצות, וכיוון שחילק לכל אחד שלוש מצות חילק כבר לכל בית אב גם קערה (הגדה עם פסקי הרב אירבך זצ"ל עמוד 263 ושלמי מועד עמוד ססח).

⁴⁸ השיטה ע"פ הנגלה צוינה ברמ"א (תעג, ב) לסדר לפי סדר האכילה כאשר המוקדם יותר קרוב יותר משום: "שאינ מעבירים על המצוות", וממילא הדבר הראשון שנתקל בו, צריך להיות הראשון שמקיים בו המצווה.

ברוב קהילות ישראל נוהגים לקחת שלוש מצות בליל הסדר.⁴⁹ לעומת זאת בשבתות וחגים במשך השנה מניחים על השולחן שתי חלות, משום שברכת המן הייתה כפולה ביום שישי שהרי בשבת לא ירד מן ולכן לקטו בערב שבת שתי לחמים, כפי שכתוב בתורה: "אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאו בשדה" (שמות טז, כה). להלכה נוקטים שגם בחגים לא ירד המן וירד כפול בערב החג ולכן גם בחגים נוהגים לקחת לחם משנה.⁵⁰ אם כך לכאורה גם בליל הסדר היה מספיק לקחת שתי מצות ככל יו"ט ואם כן יש להבין מדוע ברוב קהילות ישראל נהגו לקחת שלוש מצות. אמנם ישנן דעות הסוברות שמספיק להניח רק שתי מצות וכך סוברים הרי"ף והרמב"ם, וכן דעת הגר"א להלכה (על השו"ע תעג, ד),⁵¹ אך המנהג המקובל הוא שיש לקחת שלוש מצות. ההסבר לכך הוא ששתי המצות השלמות הן כנגד הלחם משנה שנוהגים כל שבת וחג והמצה השלישית שאותה חוצים היא משום שרוצים שתהיה לנו גם פרוסה. נראה להסביר שהסוברים שמספיק שתיים מחשיבים את הפרוסה כמצה שלמה (כי בליל

⁴⁹ כפי שפסקו הרא"ש והשו"ע (תעג, ד).

⁵⁰ המקור ללקיחת לחם משנה בשבת הוא במסכת ברכות (לט, ב). התוספות בביצה (ב, ב ד"ה והיה) מציין שהמדרשים חלוקים האם ירד המן גם ביו"ט. להלכה הרמ"א (תקכט, א) פסק שצריך גם ביו"ט לחם משנה. מביאים את הלחם משנה לפני הקידוש או לאחריו. המנהג להביא את החלות אחרי הקידוש בליל שבת מובא במעשה רב של הגר"א סימן קיח על פי התוספות (פסחים ק, ב ד"ה שאין) ש'יורא דשבתא' שיביאו את החלות ושאר המאכלים אחרי הקידוש לעומת זאת ערוך השולחן (רעא, כב) כותב הפוך ש'יורא דשבתא' הכוונה שהחלות ושאר המאכלים יהיו על השולחן לפני הקידוש.

⁵¹ הרי"ף והרמב"ם (פ"ח ה"ו) פוסקים שמספיק שתי מצות ובזמן הביעה אחד וחצי. למרות שהם שתי עמודי הוראה, השו"ע פוסק שיש לקחת שלוש מצות משום שכתב ב"י (תעג) שמנהג העולם לקחת שלושה.

הסדר אנו כעניים שפרוסה נחשבת הלחם שלנו) ולכן גם לשיטתם יש לחם משנה.⁵²

מדוע צריך לקחת מצה חצויה שנקראת 'פרוסה' בליל הסדר?

הגמרא בפסחים (קטו, ב) מציינת שלוש דרשות בשם שמואל בנוגע לציורי התורה⁵³ לאכול לחם עוני בפסח. דרשה ראשונה: 'לחם עוני' מלשון עונים עליו דברים הרבה, כלומר שצריך לומר עליו את ההגדה.⁵⁴ דרשה שנייה: 'לחם עוני' מלשון עני, מה עני דרכו בפרוסה אף בליל הסדר צריך לקחת פרוסה. העני תמיד חוסך ושומר ליום המחרת ולכן אוכל חצי ושומר חצי למחר, בליל הסדר דרכנו בכך כמו עני ולכן לוקחים פרוסה, כלומר רק חלק קטן מהמצה. הדרשה השלישית שמצאנו בגמרא מה עני דרכו שהוא מסיק ואשתו אופה, אף אנו נוהגים שהוא מסיק ואשתו אופה, כלומר עני מנסה לחסוך בעצים ועל כן משתתף באפייה של הלחמים שלו במשך השנה כדי שהיא תיעשה ביתר זריזות ולכן הוא עוזר לאשתו בכך.

לפי הדרשה השלישית אנו נוהגים מנהג מיוחד שלא קיים בשום מצווה אחרת וזהו מנהג ה'חבורות'. מנהג החבורות מובא בשו"ע (תס, ב): "הרא"ש היה משתדל במצת מצוה ועומד על עשייתה ומזרז העוסקים ומסייע בהן בעריכתן, וכן ראוי לכל אדם לעשות להטפל הוא בעצמו במצווה". הרא"ש היה מזרז את העוסקים בעשיית המצות ומשתתף בהכנתן. אנו מקפידים שצריך לעמוד במקום שלשים את הבצק בשביל לזרז את מי שלש שילוש

⁵² וכך כתב השערי תשובה (סימן רכב): "והלכה רווחת היא בכל מקום, שאין בוצעין בשבת ובימים טובים אלא על שתי ככרות, ובליל פסח על אחת וחצי, והן שתי ככרות, משום לחם עוני".

⁵³ דברים טז, ג: לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני...".

⁵⁴ ולכן צריך לגלות את המצות בזמן קראת ההגדה ונרחיב בכך בשיעור הבא על 'המגיד'.

במהירות שלא יחמיץ, וכן צריך לעמוד ליד התנור כי שם זמן ההחמצה קצר מאוד בעקבות החום המרובה שקיים שם, וכן נוהגים בישיבת הכותל שנוהגים לאפות את המצות בחבורות, וזה חלק מהמצווה של אכילת מצות בליל הסדר.

במצוות אחרות לא מצאנו שיש עניין להשתדל בהכנתן, כמו למשל הכנת נרות החנוכה או הכנת השופרות שיתקעו בהם בר"ה. בטעם הדבר נראה לומר שני הסברים: האחד, משום 'חומרת חמץ' שצריך יתר זהירות שהמצות חלילה לא יחמיצו. הסבר נוסף, ע"פ הדרשה שהובאה בגמרא שעני מסיק ואשתו אופה, שיש עניין להיות שותפים באפייה של המצות. ניתן לומר שהנפקא מינא בין שני ההסברים שאם אומרים שהעניין הוא רק בלהיות שותף כפי שהגמרא דרשה, העניין הוא רק במצת מצווה שאוכלים בליל הסדר אולם לפי ההסבר שצריך להיזהר שהבצק לא יחמיץ, יש להקפיד להיות שותף באפיית כל המצות שאוכלים בשבעת ימי הפסח.⁵⁵

אילו מצות כדאי לקנות לפסח?

רבים נכנסים לחנות וקונים מצות ולא מהדרים לקנות מצות דווקא מחבורה כפי שביארנו וקיימת השאלה אילו מצות עליהם לרכוש. השו"ע (תנג, ד) כותב: "החיטים שעושים בהם מצת מצוה טוב לשמרן שלא יפלו עליהם מים משעת קצירה ולפחות משעת טחינה ובשעת הדחק מותר לקחת קמח מן השוק". השו"ע פוסק שיש לאכול מצות שמורות אבל ישנם כמה דרגות ממתי צריך לשמור את המצות שלא יחמיצו, ובשעת הדחק אפילו קמח מן השוק מותר ולא צריך שמירה מיוחדת על החיטים. בימינו

⁵⁵ הגר"א על השו"ע (תנג, ב) מביא שהמקור למנהג הרא"ש הוא אכן הדרשה של שמואל בגמרא ולפי זה העניין הוא רק במצות מצווה שאוכלים בליל הסדר. בישיבה נוהגים להכין בחבורה את כל המצות שמתכוונים לאכול בפסח.

המציאות שונה, ובקלות ניתן למצוא בחנויות מצות שמורות ולכן נכון גם למי שלא מכיר את המושג של מצות שמורות שיקנה מצות שמורות לפחות לליל הסדר, כדי שיוכל לקיים בהן את המצווה של כזית מצה. עדיף ונכון לקנות מצות שמורות לכל הפסח, וניתן לומר ששייך כאן גם מידת הביטחון שלמרות שהמצות השמורות יקרות יותר אנו בוטחים בקב"ה שימלא את מחסורנו.⁵⁶

ישנם הנוהגים לאפות את מצות המצווה שאוכלים בליל הסדר בערב פסח אחר חצות, משום שישנה מעלה לאפות את מצות המצווה בזמן הקרבת קרבן פסח שהקריבו בבית המקדש. אולם ישנם אומרים שעדיף לא לעשות כך משום חשש חימוץ של המצות. כוונתם שבכל תערובת של איסור והיתר האיסור בטל בשישים, אולם חמץ מערב פסח אחר חצות לא מתבטל וישנו חשש שבזמן הכנת הבצק למצות חלק מהקמח יחמיץ ויתערבב בקמח שלא החמיץ ולא יתבטל ועל ידי כן יאכל ח"ו חמץ בפסח. לכן לשיטה זו עדיף להכין לפני חצות על מנת שגם אם מעט מהבצק יחמיץ הוא יתבטל בשישים.⁵⁷

מהי ה'פרוסה'?

ב'יחץ' בוצעים לשתיים את המצה האמצעית מתוך שלוש המצות שלפנינו. את החלק הגדול מצפינים לאפיקומן ואת החלק הקטן משאירים בין המצות כדי שתהיה לנו פרוסה.⁵⁸

⁵⁶ כדאי לעיין ברבינו בחיי כד הקמח בתחילת שער הבטחון בעניין "בטח בה' ועשה טוב...".
⁵⁷ המנהג לאפות בערב פסח אחרי חצות מובא בשו"ע (תנח, א) והסיבה שיש שלא נוהגים ככה מבואר במ"ב (תנח, ג). הרב קוק זצ"ל נהג שלא לאפות מצות בערב הפסח אחר חצות (מועדי הראי"ה עמ' רפד) ואילו מו"ר הרב נבנצל שליט"א נוהג לאפות אחרי חצות.
⁵⁸ דין בציעת המצה מבואר בשו"ע (תעג,ו).

הגמרא שציינו הביאה שלוש דרשות ל'לחם עוני'. הדרשה השנייה אמרה שלחם עוני זו 'פרוסה', מה דרכו של עני בפרוסה אף אנו לוקחים פרוסה, לכן בוצעים את המצה האמצעית ומשאירים אותה לקיום המצווה של אכילת המצה שאחרי המגיד.

נשאלת השאלה מדוע בוצעים את המצה ב'יחץ' לפני המגיד ולא לפני שאוכלים אותה. התשובה נפלאה מאוד, אנו רוצים לקיים את המגיד בצורה השלימה ביותר, ע"פ הדרשה הראשונה בגמרא ל'לחם עוני' - לחם שעונים עליו דברים הרבה, דהיינו שיש לומר את ההגדה על פרוסה מהמצה (שהיא הלחם עוני, ע"פ הדרשה "מה עני שדרכו בפרוסה אף כאן בפרוסה) ולכן בוצעים את המצה לפני המגיד.⁵⁹ בכך מקיימים בליל הסדר את שלושת הדרשות של שמואל שהגמרא הביאה ל'לחם עוני', את הדרשה הראשונה מקיימים בכך שאומרים את המגיד על הפרוסה, את הדרשה השנייה בכך שבוצעים את המצה ואת השלישית במנהג החבורות.

⁵⁹ ההסבר מופיע בשו"ע הרב (תעג, לו).

מגיד

חיוב סיפור יציאת מצרים

בשלב זה אנו פותחים ב"מגיד".

כך הרמב"ם כותב בעניין ההגדה:⁶⁰

מצוות עשה של תורה לספר בניסים ובנפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנאמר: "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" כמו שנאמר: "זכור את יום השבת". ומניין שבליל חמשה עשר? תלמוד לומר: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמור בעבור זה" בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. ואף על פי שאין לו בן. אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משוכח.

בהלכה ב ממשיך הרמב"ם:

מצווה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר: "והגדת לבנך". לפי דעתו של בן אביו מלמדו. כיצד? אם היה קטן או טיפש אומר לו בני כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים ובלילה זה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחרות. ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו על ידי משה רבינו הכל לפי דעתו של בן.

⁶⁰ הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"א.

בהלכה ג הרמב"ם מפרט בפנינו כיצד לקיים זאת:

וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות עד ששייב להם ויאמר להם כך וכך אירע כך וכך היה. וכיצד משנה? מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו וחוטפין מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו. אין לו בן אשתו שואלתו. אין לו אשה שואלין זה את זה מה נשתנה הלילה הזה. ואפילו היו כולן חכמים. היה לבדו שואל לעצמו מה נשתנה הלילה הזה.

מדברי הרמב"ם עולה שבליל הסדר עם ישראל מקיימים את מצוות סיפור יציאת מצרים שהיא מצוות עשה מדאורייתא, כפי שנאמר: "והגדת לבנך".⁶¹ אנו מצווים להמשיך ולספר על הניסים שעשה הקב"ה עם אבותינו במצרים ועל ידי כך לחזק את האמונה בלבבות בני הדורות הבאים.

הקשר שבין מגיד למצה

ישנה מצווה נוספת מדאורייתא שמקיימים בליל הסדר והיא אכילת מצה, כפי שכותב הרמב"ם:⁶²

"מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר בערב תאכלו מצות. בכל מקום ובכל זמן. ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצוה בפני עצמה ומצותה כל הלילה. אבל בשאר הרגל אכילת מצה רשות רצה אוכל מצה רצה אוכל אורז או דוחן או קליות או

⁶¹ שמות יג, ח.

⁶² שם פ"ו ה"א.

פירות. אבל בליל חמשה עשר בלבד חובה ומשאכל כזית יצא ידי חובתו".

במבט ראשון אין קשר בין שתי מצוות דאורייתא אלו ואך צירוף מקרים הוא שמקיימים את שתיהן זו אחר זו בליל הסדר. אמנם אנו ננסה לעמוד על הקשר המהותי שביניהן.

נפסק בשו"ע שמצוות עשה מדאורייתא צריכות כוונה.⁶³ לכן, לפני שמתחילים לקרוא את ההגדה ולספר ביציאת מצריים ב'מגיד' ולפני שמתחילים באכילת המצה, יש לכוון לשם מצווה, כלומר שהקב"ה ציווה אותנו לעשות את המצווה הזאת.⁶⁴

כפי שהרחבנו לעיל הגמרא במסכת פסחים (קטו, ב) מציעה שלוש אפשרויות לדרוש את "לחם עוני". אפשרות ראשונה: 'לחם שעונים עליו הרבה', כלומר שאומרים על המצה דברים הרבה, דהיינו סיפור יציאת מצרים. בהגדות כתוב שבמהלך ה'מגיד' צריך לפעמים לגלות את שלוש המצות שעל השולחן ולפעמים לכסותן. ייתכן שאנשים לא מבינים את העניין ואת פשר השינויים הללו. בזמן ה'מגיד', בזמן בו קוראים את ההגדה, על שלוש המצות להיות מגולות, משום שאחת ממשמעויות 'לחם עוני' היא לחם שעונים עליו הרבה, כלומר שצריך לספר עליו את סיפורי יציאת מצרים, ולכן מגלים את המצות. אולם, מאחר וישנם חלקים בהגדה בהם נוהגים להגביה את הכוס משום החשיבות שיש לאותו קטע מכסים בהם

⁶³ ס, ד.

⁶⁴ למעשה יש לכוון גם בשאר מצוות ליל הסדר למרות שהם רק מדרבנן (וזה מחלוקת האם צריך לכוון אף בהם) כפי שהתבאר בפרק על 'ורחץ-כרפס', אבל במצוות דאורייתא השו"ע פוסק שצריכות כוונה לכן הכוונה יותר מעכבת.

את המצות כדי שלא יראה הפת את בושלתו ביחס לייזן.⁶⁵ בסיום קריאת אותו קטע ב'מגיד' ולאחר שהנחנו את הכוס עלינו ולחזור ולגלות את המצות עד לסיום ה'מגיד'.

סיפור יציאת מצרים – ביטוי האמונה בהשי"ת

בחלק מההגדות החדשות שנדפסו בימינו מופיע קטע מהזוהר הקדוש בפרשת בא, העוסק בשבח עם ישראל שמספרים ביציאת מצרים בליל הסדר:

ביה שעתא כניש קוב"ה לכל פמליא דיליה ואמר לון, זילו ושמעו ספורה דשבחא דילי דקא משתעו בני וחדאן בפורקני, כדין כולהו מתכנסין ואתיין ומתחברין בהדייהו דישראל, ושמעו ספורה דשבחא דקא חדאן בחדוה דפורקנא דמאריהון, כדין אתיין ואודן ליה לקוב"ה על כל אינון נסין וגבורן, אודאן ליה על עמא קדישא דאית ליה בארעא, דחדאן בחדוה דפורקנא דמאריהון.

[**תרגום:** באותה שעה מכנס הקב"ה לכל הפמליא שלו ואומר להם, לכו ושמעו סיפור השבח שלי שמספרים בני ושמחים בגאולתי, מתכנסים כולם ובאים ומתחברים עם ישראל, ושומעים סיפור השבח ששמחים בשמחת גאולת הקב"ה, הם באים ומודים להקב"ה על כל הניסים והגבורות ומודים להקב"ה על עם קדוש שיש בארץ, ששמחים בשמחה הגאולה של הקב"ה.]

הזוהר כולל גילויים מהעולם העליון. בקטע זה רשב"י מגלה מה קורה בשמי מרומים בשעה שעם ישראל יושבים בליל הסדר ומספרים על נפלאות הקב"ה במצרים. הזוהר מספר שבאותו זמן הקב"ה מכנס את

⁶⁵ בדומה לאחד הטעמים שניתנו לכיסוי החלות בזמן הקידוש (עי' טור סי' רעא בשם הירושלמי).

הפמליא שלו, ושולח אותם לשמוע את סיפור יציאת מצרים שמספרים בניו. הקב"ה אומר להם: ראו גיצד- הם שמחים בגאולתי, שהלוא הקב"ה נמצא עם ישראל בצרה.⁶⁶ ואכן הפמליא שלו מתאספים ורואים את עם ישראל שמחים בליל הסדר ומספרים בנפלאותיו של הקב"ה.

ליל הסדר הוא מעין "ראש השנה לאמונה". סיפור יציאת מצרים הוא הבסיס של האמונה ולכן היא מוזכרת במצוות רבות שמקיימים במשך השנה, כפי שכותב הרמב"ן המפורסם (סוף פרשת בא).

האמונה היא יסוד החיים, כדברי הגמרא במסכת מכות (כד, א): "בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר: 'וצדיק באמונתו יחיה'". חבקוק בא ללמדנו שניתן להעמיד את כל התורה כולה על יסוד אחד והיא האמונה. לכן בליל הסדר, שהוא "ראש השנה של האמונה", מתחזקים באמונה ומספרים את סיפור יציאת מצרים שבו הקב"ה גאלנו והראה לנו השגחתו בעולם ובפרט השגחה פרטית על עם ישראל. למשל, במכת בכורות הקב"ה הבחין בין טיפה של בכור יהודי לטיפה של בכור מצרי,⁶⁷ במכת צפרדע הבחין בין עם ישראל למצרים כאשר הצפרדעים שכנו דווקא במקומות של המצרים וכן במכת כינים שידע להניחן דווקא על גוף המצרים וכן הלאה בכל המכות שהיו במצרים. זוהי השגחה פרטית מדוקדקת על עמו ישראל שהופיעה במצרים.

בהמשך אותו הקטע של הזוהר שהבאנו, מובא שהמלאכים בסופו של דבר מודים לריבונו של עולם על הישועה שהקב"ה עשה לעם ישראל. דבר זה קצת קשה: הרי בישועה זו נושעו עם ישראל ולכאורה אינה קשורה

⁶⁶ והדבר נכון לא רק כלפי כלל עם ישראל אלא עבור כל יחיד ויחיד הנתון בצרה, הקב"ה נמצא איתו: "עמו אנוכי בצרה" (תהילים צא, טו).
⁶⁷ בבא מציעא (סא, ב).

למלאכים שבשמים ומדוע עליהם להודות לקב"ה עליה? נראה שיש לבאר על פי יסוד ששמעתי לפני עשרות שנים מהרב שלמה ברעוודא זצ"ל בהקשר אחר ונראה שהוא מתאים להיאמר גם בהקשר זה. המלאכים מודים מלשון 'להודות', לא מלשון תודה אלא מלשון הודאה כמו 'הודאת בעל דין', כלומר הם מסכימים. יש בכך השלמה לויכוח שהתחיל עוד מראשית הבריאה. חז"ל מגלים לנו⁶⁸ שהמלאכים התווכחו עם הקב"ה האם כדאי לברוא את האדם. המלאכים טענו שלא כדאי, משום שיש לאדם הרבה חסרונות ותאוות. לבסוף הקב"ה לא שמע להם והחליט לברוא את האדם. המלאכים אמרו אז לקב"ה שהוא שליט העולם והכל בידו וכרצונו יעשה. כאשר המלאכים רואים שמתקיימת תכלית הבריאה שבשבילה הקב"ה ברא את העולם, מגיעים המלאכים לקב"ה ואומרים: צדקת שבראת את האדם ואת עם ישראל. הרמב"ן⁶⁹ כותב בהקשר ליציאת מצרים שתכלית בריאת העולם שיתאספו בני אדם ויודו לה'. כלומר שנכיר בקב"ה ונדע להודות לו בשני המובנים: גם להודות לו על חסדיו וגם להכיר שהוא בורא העולם. שני היסודות הללו מתבטאים בליל הסדר. לכן בליל הסדר המלאכים מודים לקב"ה שברא את העולם בראותם שמטרת העולם אכן מתקיימת.

אנו מאמינים שכמו שהקב"ה הוציא אותנו ממצרים והשגיח השגחה פרטית על כל אדם מעם ישראל כך הוא משגיח עלינו תמיד, וכמו שאומר הרא"ש בספרו "אורחות חיים"⁷⁰ שמי שאינו מאמין שהקב"ה השגיח עלינו

⁶⁸ במדרש רבה (בראשית א, כו) ובגמרא בסנהדרין (לח, ב).

⁶⁹ סוף פרשת בא.

⁷⁰ א, כו. וז"ל: "לבטוח בה' בכל לבבך ולהאמין בהשגחתו הפרטית ובוזה תקיים בלבבך היחוד השלם בהאמין בו כי עיניו משוטטות בכל הארץ ועיניו על כל דרכי איש ובוהן לב וחוקר כליות כי מי שאינו מאמין 'אשר הוצאתיך מארץ מצרים' אף ב'אנכי ה' אלקיך' אינו מאמין ואין זה יחוד שלם כי זה הוא סגולת ישראל על כל העמים וזה יסוד כל התורה כולה".

במצרים אינו מאמין בקב"ה. בראשונים נראה שככל שאדם יאמין יותר ויבטח בו כך הקב"ה ישגיח עליו יותר. כתוב במגילת אסתר:⁷¹ "ויספר המן לזרש אשתו ולכל אוהביו את כל אשר קרהו..." - לעומת המן הרואה את כל מה שקורה במציאות כמקרה עם ישראל מאמינים באמונה שלמה בהשגחה פרטית ויודעים שהכל מאיתו יתברך.

בליל הסדר מתכנסים ומעבירים מאב לבן את היסודות האמוניים הללו באמצעות הסיפורים על יציאת מצרים ועל ידי כך מתגדל ומתקדש שמו בעולם ליראיו. לשם כך נועדו המצוות שבלייל הסדר, שמזכירות לנו את החירות שניתנה לנו ואת כל הניסים שעשה עמנו ריבונו של עולם.

לאור זאת ניתן להבין את החיבור העמוק שקיים בין המצות לסיפור יציאת מצרים.

כמו שהובא לעיל יש לומר את ההגדה כאשר המצות מגולות. על פי זה אפשר לתרץ את שאלת הראשונים מדוע לא מברכים על סיפור יציאת מצרים כשם שמברכים על אכילת מצה. מו"ר הרב יעקב כץ שליט"א מסביר על פי תשובת הרא"ש⁷² מדוע במהלך ה'מגיד' קוראים על מצוות הביכורים. הדין הוא שכאשר יש לאדם בשדה תאנה שביכרה וכדומה הוא מסמן את היבול הראשוני ומעלה אותו לירושלים וכאשר הוא מגיע לבית המקדש הוא ניגש אל הכהן ואומר את נוסח הוידוי⁷³: "אֲרָמִי אֲבָד אָבִי... וַיִּוְצֵאנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה וּבְמָרָא גָדֹל וּבְאִתּוֹת וּבְמִפְתִּיּוֹת. וַיְבָאנוּ אֶל הַמְּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ. וְעַתָּה הִנֵּה

⁷¹ ו, יג.

⁷² כלל כד סימן ב.

⁷³ דברים כו, ח-י.

הַבַּאֲתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי ה' וְהִנַּחְתּוּ לִפְנֵי ה' אֱלֹקֶיךָ
וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִפְנֵי ה' אֱלֹקֶיךָ".

מקרא ביכורים הוא התוכן של מצוות ביכורים. העובדה שאדם מביא ביכורים ומודה על כל מה שריבונו של עולם נתן לו היא יסוד החיים. גם כאשר המצב לא טוב מודים לריבונו של עולם⁷⁴, ובודאי כאשר זוכים חדש ומשמח. היחס בין מצוות אכילת מצה לבין ה'מגיד' שנאמר עליהם הוא כיחס בין מקרא הביכורים לקיום המצווה עצמה. כאשר אומרים את ה'מגיד' על המצה אנו מבטאים את התוכן של אכילת המצה, שהוא סיפור יציאת מצרים. זו הסיבה שלדעת הרא"ש לא מברכים על ה"מגיד", משום שעניינו הוא אמירת תוכן מצוות אכילת מצה לפני האכילה, ועל כן כאשר מברכים על המצה ברכה זו חלה גם על ה'מגיד'. עולה מהדברים ששתי מצוות אלו מתאחדות למצווה אחת. אם כך מובן גם מדוע חז"ל תקנו לנו 'יחץ' לפני המגיד, כדי שנספר את יציאת מצרים על מצת לחם עוני (בהתאם להסבר השני ללחם עוני) ומיד יתאפשר לנו לעבור ל'רחצה' ו'מוציא מצה' שהם ההמשך הישיר של ה'מגיד'.

⁷⁴ המשנה ברכות ט, ה: "חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה".

רחצה ומוציא מצה

מצוות אכילת מצה

הרמב"ם כותב בהלכות חמץ ומצה (פ"ו, ה"א):

מצוות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר, שנאמר: 'בערב תאכלו מצות', בכל מקום ובכל זמן. ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצוה בפני עצמה ומצותה כל הלילה. אבל בשאר הרגל אכילת מצה רשות - רצה אוכל מצה, רצה אוכל אורז או דוחן או קליות או פירות. אבל בליל חמשה עשר בלבד חובה, ומשאכל כזית יצא ידי חובתו.

הרמב"ם פוסק שמצוות עשה מן התורה לאכול מצה בליל הסדר מהפסוק: "בערב תאכלו מצות".⁷⁵

ישנה מחלוקת ראשונים בין האבן עזרא לרמב"ן (שמות יג, ח) בפירוש הפסוק: "בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" ובהבנת טעם קיום מצוות ליל הסדר ואכילת המצות. לדעת הרמב"ן מקיימים את מצוות ליל הסדר עקב כך שהקב"ה הוציאנו ממצרים ומתוך כך נהיינו לו לעבדים, אולם האבן עזרא מפרש שהכוונה במילים "בעבור זאת" לעבודה שהיא אכילת מצה ושאר מצוות ליל הסדר שבעבודה הקב"ה הוציאנו ממצרים.

⁷⁵ הגמרא בפסחים (קכ, א) מביאה מחלוקת אמוראים האם גם בזמן הזה שאין בית מקדש האם חיוב אכילת מצה מדאורייתא או מדרבנן. להלכה, כפי שכתב הרמב"ם, המצווה היא מדאורייתא.

ישנם אנשים החושבים שליל הסדר הוא ארוחה חגיגית שלצידה יש לקרוא את טקסט ההגדה ולאכול חתיכת מצה. זהו אכן דבר נפלא שקרוב למאה אחוז מעם ישראל מקיימים את סעודת ליל הסדר, אולם המבט היותר עמוק על ליל הסדר צריך להיות מבט אמוני, היודע שעיקרו של לילה זה הוא אמירת ההגדה ואכילת המצה שהם מצוות דאורייתא.

השו"ע כותב (תעה, א):

יטול ידיו ויברך על נטילת ידים וייקח המצות כסדר שהניחן הפרוסה בין שתי השלימות ויאחזם בידו ויברך המוציא ועל אכילת מצה ואח"כ יבצע מהשלמה העליונה ומהפרוסה משתיהן ביחד ויטבלם במלח. הגה: ואין המנהג לטבלה במלח בלילה ראשונה דפת נקי אין צריך מלח. ויאכלם בהסיבה ביחד כזית מכל אחד ואם אינו יכול לאכול כשני זתים ביחד יאכל של המוציא תחלה ואח"כ של אכילת מצה.

השו"ע אומר שצריך לקחת שני כזיתות מצה. יש לשאול על הלכה זו שהרי במצוות אכילה ובכל דיני אכילה, ההלכה מגדירה את האכילה בכזית ומדוע כאן ש צורך באכילת שני זיתים? ועוד קשה שבשבתות ובחגים במשך השנה מברכים "המוציא לחם מן הארץ" על לחם משנה וטועמים כלשהו מצד ברכת הנהנין שברכנו, ורק בהמשך הסעודה צריך לאכול כזית ברצף כדי שנוכל בסוף הסעודה לברך ברכת המזון (עדיף לאכול שיעור של כביצה משום כבוד הסעודה בשבת ובחג), אבל לא צריך לאכול כזית מיד אחרי הברכה. אם כן מדוע השו"ע פוסק שבליל הסדר יש לאכול כזית מיד אחרי הברכה?

ישנה מחלוקת ראשונים גדולה על איזו מצה חלה ברכת "על אכילת מצה" האם על המצה השלמה או על הפרוסה. רש"י, רשב"ם והתוספות (קטז, א) סוברים שברכת "על אכילת מצה" חלה על הפרוסה, שהיא לחם עוני ולכן

ממנה צריכים לצאת ידי חובת אכילת מצה. לעומתם הראב"ן והראבי"ה סברו שהברכה חלה על המצה השלמה וברכת "המוציא" חלה על הפרוסה, כי אנחנו בליל הסדר מתנהגים כעניים (ע"פ הדרשה בגמרא של "לחם עוני") וכפי שבכל השנה עני מברך המוציא על פרוסה כך גם אנו עושים בליל הסדר. מכיוון ש"אין עושים מצוות חבילות חבילות" ברכת "אכילת מצה" אינה יכולה לחול על הפרוסה ולכן היא חלה על המצה השלמה. הנפק"מ בכך היא שכיוון שנאמר "בערב תאכלו מצות", ואין 'אכילה' אלא כזית, יש לאכול כזית מן המצה שחלה עליו הברכה (שמתוקף ברכה זו יש לאכול את כזית מצת המצווה), ומכיוון שבעקבות הספק איננו יודעים על איזו מצה חלה הברכה לכן אוכלים כזית גם מהמצה השלימה העליונה וגם מהפרוסה.

למעשה, לוקחים את שלוש המצות שלפנינו ומברכים 'המוציא' ומכוונים לשתי המצות השלמות שהן 'לחם המשנה' כבכל שבת וחג וברכת "על אכילת מצה" שומטים את המצה התחתונה, מכיוון שהיא אינה נדרשת לצורך ברכת "על אכילת מצה" החלה על השלמה (לברכה זו מספיקה רק אחת) או על הפרוסה.⁷⁶

חשוב להוסיף כאן דבר נוסף שלמדנו אצל מו"ר הרב יעקב כץ שליט"א. כל הספק על איזו מצה חלה הברכה קיים לגבי בעל הבית שמברך על המצות, וכן הנוהגים לחלק לכל נשוי שתי מצות עליהם לאכול שני כזיתות, אבל לשאר המסובים מספיק שיאכלו כזית אחד.⁷⁷

⁷⁶ כמבואר בפרי חדש (תעה, א ד"ה ומה שכתב כזית) ובמשנ"ב (תעה, ס"ק ב ו-ט).

⁷⁷ כך מבואר ברע"א (על המג"א קסז, ז) וכן כתבו בשם הרב אלישיב (הסדר הערוך, עמ' תנו, הערה 15) וכן משמע מהרב אורבך (שמירת שבת כהלכתה, פרק נה, הערה טו).

שיעור 'כזית'

שאלת שיעורו של ה'כזית' נוגעת לכל השנה, אולם מאחר שיש לה השלכות חשובות לקיום המצוות בליל הסדר ובפרט לאכילת מצה, ננצל הזדמנות זאת לבאר מעט בנושא זה.

מצאנו מחלוקת ראשונים בנוגע לשיעור 'כזית', לדעת התוספות (יומא פ, א ד"ה ושיעורו) 'כזית' הוא כחצי ביצה ואילו לדעת הרמב"ם (עירובין פ"א ה"ט) כשליש ביצה. השו"ע (תפוז, א) כתב הלכה למעשה: "שיעור כזית - יש אומרים דהוי כחצי ביצה" וכתוספות. המשנ"ב (ס"ק א) כתב שעדיין לא יצאנו מידי ספק ולכן במצוות דאורייתא יש להחמיר ולשער כמו התוספות ואילו במצוות דרבנן ניתן להקל ולסמוך על דברי הרמב"ם, למעט מרור שמכיוון שמברכים עליו ראוי לאכול בשיעור הכזית הגדול.

ביחס לשיעור ה'ביצה' עצמו כתב רבי חיים נאה (בספרו שיעורי תורה פרק יג, ז) שנפח ביצה בקליפתה הוא כ-50 סמ"ק. לעומתו, לפני כשלוש מאות שנה טען הנודע ביהודה (צל"ח פסחים קטז, ב), שהיה הראשון במדינות אשכנז שעמד על כך, שיש פער בין השיעורים המופיעים בגמרא לשיעורים על פי המציאות, לכן הסיק שהביצים בזמנינו נקטנו מהביצים שהיו בזמן חז"ל, לכן לדעתו יש להכפיל את השיעורים המופיעים בגמרא, וכן פסק החזון איש (אורח חיים, סימן לט). ממחלוקת זו נובעים שתי גישות בהלכה: שיעור של רבי חיים נאה ושיעורו של החזון איש.

למעשה גודל השיעורים הוא: 'ביצה' - לרבי חיים נאה 57.6 סמ"ק ולחזון איש 100 סמ"ק.

תרגום השיעורים ל'כזית'

'כזית':

- השיעור הגדול (חזון איש, לפי התוספות): 47.5 סמ"ק.

- השיעור הבינוני (רבי חיים נאה, לפי התוספות): 27 סמ"ק.

- השיעור הקטן (רבי חיים נאה, לפי הרמב"ם): 19 סמ"ק.

אם נמיר את השיעור למידות נפח כפי שציינו בשיעור בדין ארבע כוסות, הרי שיעלה בידינו שהשיעורים הם: לרבי חיים נאה 86 מ"ל (בגימטריה 'כוס') ולחזון איש 150 מ"ל ('כוס הגון' בגימטריה).

משקלה של מצת מכונה הוא כ-30 גרם והנפח כ-60 גרם. כאשר נמיר את השיעורים לסמ"ק ונקבל שלוש שיטות ביחס לכמות המצה שיש לאכול על מנת לקיים את אכילת המצה:

- השיעור הגדול - 47.5 סמ"ק, כלומר מעט יותר משני שלישי מצה.

- השיעור הבינוני - 27 סמ"ק, כלומר כחצי מצה.

- השיעור הקטן - 19 סמ"ק, כלומר שלישי מצה.

ניתן להבחין שהשיעור הגדול כולל בתוכו כשתי פעמים את השיעור הקטן, לכן אומר הגר"א נבנצל שליט"א דבר נפלא: כאמור השו"ע מורה שיש לאכול שני כזיתות, ולמרות שמעיקר הדין רק על עורך הסדר לאכול שני כזיתות אמנם משום שיש אומרים שכל אחד מהמסובים צריך לאכול שני כזיתות לכן כל אחד יאכל כזית מהשיעור הגדול וכך ייצא שגם הוא אוכל שני כזיתות, אלא שיקפיד שהכזית הגדול יורכב גם מהמצה השלימה וגם מהמצה החתוכה. לכן, במידת האפשר עורך הסדר יחלק לכל אחד מעט מהמצה השלימה מדין לחם משנה, שכל אחד חייב בו כבכל שבת, ומעט מהפרוסה וכל אחד מהמסובים ישלים לכזית אחד גדול מהמצות שעל

השולחן. השמועה אומרת שמו"ר הרב אביגדור נבנצל שליט"א מחלק שתי מצות לכל אחד ועל ידי כך כל אחד מהמסובים יוכל לאכול כזית מהשיעור הגדול מהמצות שלפניו.

בנסוף, יש עניין שעורך הסדר יאכל שני שיעורים מהשיעור הגדול כי כך מחמיר לאכול לפי השיעור הגדול וכך ייצא ידי חובת הדעות שצריך לאכול שני כזיתות. אמנם, הדבר אינו חובה וביכולתו להסתפק בכזית אחד גדול כפי שבארנו.⁷⁸

חלק גדול מעם ישראל נוהג לחלק לכל אחד מהמסובים חלק קטן של המצה ולא את השיעורים הגדולים שראינו. ניתן להסביר זאת ע"פ החזון איש (קונטרס שיעורים באורח חיים סימן לט, אות ו) שעניין השיעורים מסור לחכמים שבכל דור, וכיוון שאין מידה ברורה מן הראשונים אנו מודדים במידות שלנו, כלומר לפי ראות הרואה שבדורנו. לכן שיעור 'כזית' הוא הכזית שאנו מכירים, שיוצא חלק קטן מאוד של המצה, וכנראה על כך הם סומכים. הרב נבנצל שליט"א סיפר פעמים רבות ששאלו את האבני נזר על מידת ה'כזית' והוא הראה גודל של אגודל בערך.⁷⁹

יש לסיים את אכילת כזית של מצת מצווה וכן את שאר אכילות המצווה שיש לאכול בהן 'כזית' בערב זה – כגון: מרור, כורך ואפיקומן - בשיעור זמן של 'כדי אכילת פרס'. נחלקו אחרונים במידת אורך זמן זה. לכתחילה יאכל ברצף וישתדל לסיים תוך כדי שיעור של ארבע דקות, ובמשך זמן האכילה

⁷⁸ כך כתבו להלכה הרב אלישיב זצ"ל והרב קרליץ זצ"ל (סידור פסח כהלכתו, פרק ח, הערה 24). בנוסף י"א שמשפיק לאכול כזית אחד (ביאור הלכה תעה, א ד"ה כזית), וכך נהג החזו"א (ארחות רבינו, ח"ב, עמ' ט-ע).

⁷⁹ כך סבר רבי חיים מוולוז'ין זצ"ל שיש לשער כגודל הזית שבימינו (מובא בקהילות יעקב, פסחים, מהדורה חדשה סימן מ"ג) וכך הורה הרב אירבך זצ"ל למי שקשה לו לאכול את השיעורים שהראנו לעיל.

יחשוב מחשבות אמונה ושבכך הוא מקיים את רצון ה'. בהגדת הגר"ז כתוב להזהיר את המסובים שבזמן אכילת המצה יתכוונו בכוונת האבן עזרא שהבאנו לעיל שבעבור קיום מצוות ליל הסדר הקב"ה הוציאו ממצרים.

מרור וכורך

האם מותר לדבר לפני אכילת המרור?

הסימנים 'רחצה', 'מוציא מצה', 'מרור' ו'כורך' מהווים חטיבה אחת. ב'רחצה' נוטלים ידיים לאכילת המצה, ב'מוציא מצה' אוכלים מצה ולאחר מכן אוכלים 'מרור'. חותם את סדרה זו 'כורך' שבו אוכלים מצה ומרור יחד. כל יחידה זו היא קיום המצווה של אכילת מצה ומרור בצורה השלמה ביותר. ולכן השו"ע (תעה, א) פוסק שאין לדבר מתחילת אכילת המצה ועד אחרי אכילת הכורך (פרט לדברים שהם צורך האכילה), עד כדי כך שהביאור הלכה (שם ד"ה ואומר) מקשה על פסק השו"ע שלפני שאוכל את הכורך יגיד 'זכר למקדש כהלל', מדוע יכול להפסיק בכך הרי אסור לדבר במשך כל זמן זה, כפי שכתב השו"ע עצמו?⁸⁰ לכן נכון שבעה"ב ידריך את המסובים קודם נטילת ידיים כיצד לקיים את מצוות אכילת מצה, מרור וכורך כדי שלא יצטרך להפסיק אחר כך.

כבר למדנו שישנה מחלוקת בין התוספות לרמב"ם בשיעור כזית. לדעת התוספות כזית הוא כחצי ביצה, ואילו לדעת הרמב"ם כזית הוא שליש ביצה, ופסק המשנ"ב (תפו, ס"ק א) שאף שמרור דרבנן כיוון שמברכים עליו יש להחמיר כדעת התוספות. עוד למדנו, שנחלקו רבי חיים נאה וחזון איש בשיעור הכזית למעשה - לפי רבי חיים נאה בדעת התוספות יש לקחת 27 סמ"ק ולדעת החזון איש השיעור הוא כ-50 סמ"ק. במחלוקת זו הכריע

⁸⁰ שמענו מהרב בנצל שליט"א שהמנהג לא כביאור הלכה, אלא כשו"ע שנוהגים לומר לפני האכילה את הנוסח.

המ"ב (שם) לקולא בדרבנן ולכן מעיקר הדין ניתן לקחת 27 סמ"ק. אמנם המ"ב (שם) מוסיף ואומר שלמי שקשה לאכול בשיעור כזה יכול אף להקל ולסמוך על הרמב"ם וכשיעור רבי חיים נאה ולאכול שיעור של כ-19 סמ"ק השווה לעלה חסה אחד בממוצע. המרור אינו נאכל בהסיבה משום שהמרור הוא זכר למרירות ולשעבוד.⁸¹

מהו 'מרור'?

השו"ע (תעג, ה) פוסק על פי הגמרא בפסחים (לט, א) שהמצווה לקחת למרור חזרת כלומר חסה. בארצות אירופה המנהג לא היה לקחת חסה למרור משום החשש מתולעים או משום שהחסה לא הייתה מצויה (או כי בגלות הרגישו יותר את המרירות) אלא אכלו חריין שזו חזרת מרה.⁸² אולם, בימינו ב"ה יש חסה בשפע ואף ישנם סוגי חסה שבשרייה בסבון ושטיפה טובה ניתן להוריד ממנה את כל התולעים (שלא יקיים מצווה מדרבנן ויעבור חלילה על איסור דאורייתא של אכילת תולעים),⁸³ לכן רצוי לקחת למרור דווקא חסה כעדיפות הראשונה בגמרא (מומלץ לקחת מחברת 'חסלט').

יש הנוהגים לשים מעט חריין (חזרת) על החסה משום שרוצים להרגיש יותר את המרירות, אבל לא חייבים בכך ויכולים לקחת רק עלה של חסה.

השו"ע (שם) מוסיף וכותב שיש להטביל את המרור בחרוסת המתוקה שעשויה מפירות שנמשלה בהם כנסת ישראל כדי להמתיק את החריפות.

⁸¹ גמרא (קח, א) ורש"י ורשב"ם (במקום).

⁸² מ"ב (תעג, ס"ק מב).

⁸³ עדיף שיעשה את תהליך שטיפת העלים בערב החג ולא בחג משום חשש איסור בורר.

יש בכך סמליות שמבטאים כמה כוח יש לנו שיכולים להמתיק את הדינים ואת הניסיונות שהקב"ה מנסה אותנו על ידי כך שנדבק בקב"ה ככל היותר.

לכל אורך הסדר אנו מבטאים הן באמירה והן באכילה את הרעיון שמתחיל בגנות ומסיים בשבח, כלומר שמתחיל במר ומסיים במתוק. על המצה אומרים ב'מגיד' אמירות סותרות: מצד אחד המצה מבטא עבדות ("הא לחמא עניא..."), כלומר הלחם שאכלו אבותינו בשעבוד מצרים) ומצד שני מבטא חירות ("מצה זו שאנו אוכלים על שום מה? על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ" כלומר שאכלו את המצות אחרי שיצאו ממצרים). הארחות חיים (בתחילת ההגדה) מיישב את הסתירה בשם האבן עזרא, שהעיד שהיה שבוי⁸⁴ בהודו שהיו מאכילים אותו מצה ולא נתנו לו לעולם חמץ, מפני שהמצה אינה מתעכלת במהרה כחמץ וכך יספיק לו מעט מזון למשך זמן רב, וכן היו עושים המצרים לישראל.⁸⁵ זו הכוונה בדברים הנאמרים בתחילת ההגדה שאבותינו אכלו מצות במצרים. אולם, הסיבה לכך שאוכלים מצה בליל הסדר היא משום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, כלומר המצה היא ביטוי לגאולה ולחיפזון כעין גאולתם של ישראל שתהיה בחיפזון ובמהירות. עניין זה לומדים מיוסף הצדיק, כתוב שמלך מצרים ביקש להוציא את יוסף מהר מן הבור "ויריצהו מן הבור" (בראשית מא, יד), הספורנו (במקום) כותב שכך כל גאולות ישראל בחיפזון וכהרף עין וכך תהיה אף גאולתן של ישראל לעתיד לבוא. הקב"ה תמיד רוצה לגאול את ישראל אך ישנם אילוצים הכובלים אותו, כביכול, אם זה בגלל מעשינו או כל סיבה אחרת שבגינה הקב"ה נאלץ להמתין מלגאול את עם ישראל, אולם ברגע בו מגיע הזמן היא מתרחשת במהירות

⁸⁴ לא מובן אם האבן עזרא בעצמו היה שבוי בהודו או שספר על שבוי בהודו, ועיין בהערה שם של מוסד הרב קוק.

⁸⁵ וכידוע האבן עזרא הכיר את התרבות בהודו והשווה אותה לתרבות מצריים במקומות שונים בפרושו (לדוגמא: בראשית מו, לד, בראשית כד, ב; תהלים ב, יב ועוד).

וכך יהיה לעתיד לבוא כפי שמגלה לנו הנביא מלאכי (ג,א): "הֲנִי שֹׁלַח מְלָאכֵי וּפְנֵה דֶרֶךְ לְפָנַי וּפְתָאֵם יָבוֹא אֶל הַיְכָלוֹ הָאֶדוּן אֲשֶׁר אַתֶּם מְבַקְשִׁים וּמְלֹאֲךָ הַבְּרִית אֲשֶׁר אַתֶּם חֹפְצִים הִנֵּה בָא אֲמַר ה' צְבָאוֹת", הכל יהיה באופן פתאומי ובלי הכנה כלל. את זאת מבטאת המצה שהנעשית במהירות על מנת שלא תחמיץ.

לפני שנים רבות ראיתי בשיחות האדמו"ר מחב"ד דבר נפלא: יש שיטה בגמרא שלכהן אסור לשתות רביעית יין אף בזמן הזה שבית המקדש חרב, משום שבמהרה יבנה המקדש ושיכור אסור בעבודה. על מנת להפיג שכרות של יין ישנם שני אופנים: שינה או שהייה במשך שיעור כדי הליכת מיל, שהוא י"ח דקות. הרי ראייה, שבמשך זמן מועט של פחות משיעור מיל, כלומר פחות משמונה עשר דקות, יכולה להתחדש העבודה בבית המקדש ולכן יש להימנע משתיית יין.

בזוהר (ח"ב קפג, ב) קראו למצה: "מיכלא דמהימנותא" – לחם האמונה היא מסמלת את האמונה שלנו בקב"ה.

למה מזכירים את השעבוד בשיאו של חג החירות?

בליל הסדר ישנם דברים שנראים סותרים זה את זה. מצד אחד אנו מזכירים את החירות ע"י ישיבה בדרך הסיבה, ארבע כוסות ואכילת הכרפס לפני הסעודה ומצד שני מציינים דברים המסמלים את השעבוד, כאכילת מרור והחרוסת (זכר לטיט). בעומק העניין זהו הרעיון שהבן שואל ב'מה נשתנה' מדוע דברים מסויימים הם זכר לשעבוד ואחרים הם זכר לגאולה? התשובה שמשיבים לו היא שבליילה זה אנו מתארים את חייהם של עם ישראל שתחילתם ייסורים וסופם שלוה, וזוהי כוונת הגמרא: "מתחיל בגנות ומסיים בשבח".

שמענו פעם ממו"ר הרב הדרי זצ"ל ביאור נפלא על הגמרא בשבת (עז, ב), בה האמוראים שואלים כל מיני שאלות פילוסופיות מוזרות על דברים שקורים בעולם. השאלה הראשונה שנשאלה: "מאי טעמא עיזי מסגן ברישא וקדר אימרי (מה הטעם שהעיזים הולכות בראש, ואחר כך הכבשים)? אמר לו: כברייתו של עולם, דברישא חשוכא וקדר נהורא (שבתחילה חושך ואחר כך אור)". כלומר, שהעיזים שרובן שחורות קודמות לכבשים שרובן לבנות. הגאון מווילנה אומר שאותו אמורא התכוון לשאול שאלה עמוקה: מדוע הגויים משיגים את עם ישראל והם בראש ולכאורה יותר חזקים מאיתנו, כלומר למה לרשעים בהתחלה טוב? עונה הגמרא כך היא דרכו של עולם, רשעים תחילתם שלווה וסופם ייסורים ואילו צדיקים (עם ישראל) תחילתם ייסורים וסופם שלווה. טמון בכך יסוד גדול, שעליו נברא העולם: הקב"ה ברא קודם חושך ולאחר מכן ברא אור. עמים רבים, חשובים וחזקים שהיו בעבר ירדו מבימת ההיסטוריה ואילו עם ישראל למרות שעבר מה שעבר, אם זה במצרים ואם זה במשך כל הגלות, תמיד ידע לעבור משברים ולהישאר כעם הנצח. אני יכול להוסיף שעברתי כילד את מלחמת יום הכיפורים ונלחמתי במלחמת שלום הגליל ולצערנו ישנם גם תלמידים שנפלו במלחמות ישראל אבל יש לנו נשמה עמוקה המסוגלת להתמודד עם כל זה. כל אלה הם חלק מתהליך הגאולה של עם ישראל. עם ישראל הוא עם הנצח ובכוחו לעבור את כל הקשיים הללו.

את עניין זה מסמל 'הכורך', בו לוקחים מצה ומרור שכל אחד מסמל משהו אחר וכורכים אחד בשני, כפי שעשה הלל. הלל עשה כך בגלות לאחר חורבן בית המקדש על מנת ללמדנו שעל אף שהמצה והמרור כל אחד מהם עומד בפני עצמו מכל מקום אחר כך כורכים אותם זה בזה, והדבר מבטא את חיי עם ישראל.

הנהגתו של הלל שהיה כורך את המצה והמרור ביחד מובאת בתלמוד בבלי (פסחים קטו, א; זבחים עט, א): "דתניא: אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן, שנאמר: 'על מצות ומרורים יאכלהו' (במדבר ט, יא)". הפסוק שמובא מדבר בפסח שני ולכאורה היה יותר מתאים שהגמרא תביא את הפסוק: "צלי אש ומצות על מרורים יאכלהו" (שמות יב, ח) העוסק בפסח ראשון. פעמים רבוצ שמענו שהרב יעקב כץ שליט"א סיפר על בעל שו"ת שואל ומשיב (כמדומני) ששלח את תלמידו לאדמו"ר מבעלז לראות כיצד הוא עורך את הסדר. אותו יהודי סיפר לאחר שחזר שלכל אורך הסדר האדמו"ר התנהל באופן רגיל, אבל כאשר אותו גדול הגיע לכורך הוא התחיל לבכות. אמר לו בעל שו"ת שואל ומשיב חזור אליו ושאל אותו מדוע הוא בכה דווקא בכורך. הלך ושאל אותו, ואותו גדול ענה לו שסיבת הבכי היא שכעת הגענו לכורך ולא זכינו שייבנה הבית, ולכן אני בוכה בפסוק שמציין את פסח שני שאולי נזכה להקריב את קרבן הפסח בפסח שני.

לכורך ניתן להסתפק ולקחת שלישי מצה משום שהיא מצווה מדרבנן וניתן לסמוך בזה על הרמב"ם ורבי חיים נאה, כפי שהסברנו לעיל.

שלחן עורך

מנהג אכילת ביצה

הרמ"א (תעו, ב) מביא מנהג של אכילת ביצים בליל הסדר: "נוהגים בקצת מקומות לאכול בסעודה ביצים זכר לאבלות, ונראה לי הטעם משום שליל תשעה באב נקבע בליל פסח ועוד זכר לחורבן שהיו מקריבים קורבן פסח". נהוג לאכול את הביצים מיד אחר הכורך עוד לפני תחילת הסעודה. הרמ"א מציין שטעם המנהג הוא זכר לאבלות על חורבן בית המקדש ומוסיף שני הסברים לקשר בין החורבן לליל הסדר: א. לעולם תשעה באב יחול באותו יום בשבוע שחל בו ליל הסדר. ב. משום שאנו אבלים על שכך אין אפשרות להקריב את קורבן פסח שנאכל בלילה זה. לכאורה קשה שבליל הסדר שהוא לילה של שמחה על גאולת עם ישראל ממצרים מזכירים את חורבן בית המקדש, ולכן באמת יש אמרו שהסיבה שאוכלים את הביצה היא זכר לקורבן חגיגה.⁸⁶ אמנם עדיין צריך להבין מדוע הרמ"א כתב שהמנהג הוא זכר לאבלות.

כפי שבארנו, יסוד ליל הסדר מונח על הקוטביות בין שיעבוד לגאולה. הביצה מסמלת הן את האבלות והן את השמחה. היסוד בא לידי ביטוי גם במצה שמצד אחד היא לחם עוני שאבותינו אכלו בשעבוד מצרים ומצד שני מזכירה לנו את הגאולה ממצרים שבצקם לא הספיק להחמיץ. את המצה שהיא לחם אמונה כורכים עם המרור ב'כורך' ובכך מביעים את

⁸⁶ הגר"א (מעשה רב, קצא) ובביאורו על השו"ע (תעו, ב).

היסוד הזה. עם ישראל יודע לכרוך את העצבות עם השמחה. את דבר זה מציינים גם בחופה, שהיא הדבר המשמח ביותר שיש בחייו של יהודי ועם כל זה לא שוכחים לרגע את חורבן בית המקדש ונוהגים לשבור את הכוס ולשים על ראש החתן אפר מחורבן הבית.

"ושמחת בחגך"

ב'שלחן עורך' צריך שהשולחן יהיה מכובד עם כלים נאים ומאכלים ערבים כבכל יום טוב. ביו"ט (בניגוד אפילו לשבת) יש דין שמחה ככתוב (דברים טז, יד): "ושמחת בחגך". אמרו בשם הגר"א שמצוות שמחת יו"ט היא המצווה שקשה לקיימה יותר משאר המצוות, מפני שצריך להסיר מעצמו כל צער ודאגה ולהיות שרוי שבעה ימים שלמים בשמחה וטוב לבב וכביכול להיות שרוי באטמוספירה רוחנית אחרת⁸⁷.

כל אדם מחויב לשמח בחג את אשתו ובניו כל אחד כפי הראוי לו, כפי שכתב הרמב"ם (הלכות שביתת יו"ט, פ"ו הי"ח): "כיצד (משמחם)? הקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות. והנשים קונה להן בגדים ותכשיטים נאים כפי ממונו"⁸⁸. גם בזמנים של צער מחויבים בשמחה, כמו למשל בימי הקורונה שנאלצנו לקיים את ליל הסדר בצורה מצומצמת, וכך גם ניתן לקרוא סיפורים על היהודים בשואה הנוראה שאפילו בשהותם בגטו רצו לחגוג את ליל הסדר ולהיות ככל הניתן בשמחה בחג כפי שציוונו הקב"ה.

⁸⁷ בהקדמה לספרא דצניעותא כתב רבי חיים מוולוז'ין על הגר"א: "זה דרכו בקודש מעולם, הפלגת שמחתו וחדוות ה' מעוזו, אשר היה שש ושמח ביום טוב, כמצווה עלינו בתורתו ית"ש, אשר היה להפליא".

⁸⁸ כמובא בגמרא (פסחים קט, א): "ת"ר: חייב אדם לשמח בניו ובניו ברגל שנאמר: 'ושמחת בחגך'. במה משמחם? ביין. רבי יהודה אומר: אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן. אנשים בראוי להם – ביין, ונשים במאי? תני רב יוסף: בבבל בבגדי צבעונין, בארץ ישראל בבגדי פשתן מגוהצין".

אספר על חוויה שמעולם לא שיתפתי בה. השתתפתי בקרב הקשה בסולטן יעקב במסגרת מלחמת שלום הגליל שנערך בלילו ובבקריו של יום שישי כ' בסיוון בשנת תשמ"ב. במהלך היום, לאחר שהסתיים הקרב הקשה, בעודנו עומדים ליד הגבול הסורי התבשרנו על מותם של חברינו שנהרגו בקרב ובכינו והצטערנו בלי סוף. אחרי כמה שעות נכנסה השבת ועם כל המורכבות הזאת ועם כל הצער ידענו להתעלות כמו שתלמידי ישיבות הסדר יודעים ולקבל את השבת בעוצמה ובשירים, כמו שרק היהודים יודעים. המג"ד שהיה אדם חילוני אסף את הגדוד על מנת לסכם את אשר אירע בקרב ואמר שהוא הרגיש שהקב"ה נלחם לנו. הלכתי עם חבר משיבת כרם ביבנה לטנק שלי (הטנק שלא נפגע) וקיימנו שם את סעודת שבת שלא באמת הייתה סעודה שהרי לא היה לנו יין ולא לחם אלא קרקרים ותירס בשימורים. בתחושה מורכבת של כאב עם שמחה יחדיו שרנו שירי שבת מתוך עוצמה אדירה ועם בכי גדול מתוך אמונה בקב"ה המוליך אותנו כל הזמן והביאנו למצב זה.

סוף זמן אכילת ה'אפיקומן'

הגמרא בברכות (ט, א) מביאה מחלוקת תנאים בשאלה האם יש לאכול את קרבן פסח עד חצות או שניתן לאכול עד עלות השחר. רבי אלעזר בן עזריה סובר שיש לאכול עד חצות ורבי עקיבא סובר שניתן לאכול עד עלות השחר. הגמרא מסבירה את מחלוקתם ששניהם מסכימים שיש לאכול את קרבן פסח עד "שעת חיפזון", אלא שלרבי אלעזר בן עזריה הכוונה לחיפזון של מצרים, דהיינו לחצות הלילה שאז הייתה מכת בכורות והמצרים מיהרו לשלוח את בני ישראל מן הארץ, ואילו לרבי עקיבא הכוונה לחיפזון של ישראל, כלומר לזמן שבו עם ישראל הזדרז לצאת בפועל, דהיינו עלות השחר. במסכת פסחים (קכ, א) מובא שלדעת רבא המחלוקת נוגעת גם

לסוף זמן אכילת מצה ואפיקומן בזמן הזה. כללי הפסיקה במחלוקת מתנגשים כאן זה בזה. מצד אחד "הלכה כרבי עקיבא מחבירו" ולכן צריך להיות הלכה כרבי עקיבא ומצד שני יש משנה (קכ, ב) שסותמת כדעת רבי אלעזר בן עזריה.⁸⁹ בעקבות כך נחלקו הראשונים כמי לפסוק, ולכן השו"ע כתב (תעז, א): "ויהא זהיר לאכלו קודם חצות". הגר"א (במקום על השו"ע) כותב שמשום הרחקה יש לסיים את האכילה עד חצות אבל מעיקר הדין מותר עד עלות השחר. לכן לכתחילה יאכל עד חצות, אך אם לא אכל עד חצות, יאכלנו אחר כך.⁹⁰

רבים נוהגים להאריך בסעודת ה'שולחן עורך' בשמחה ובשירים ורוצים להמשיך ולהאריך בשלחן הסדר אך הם מבחינים שזמן חצות מתקרב, והם מתלבטים מה לעשות מפני שאם יאכלו כעת אפיקומן לא יוכלו להמשיך לאכול ולשתות לאחר אכילתו ולהמשיך בסעודה.⁹¹

בעל האבני נזר (אורח חיים שפא) הציע פתרון מקורי. הפתרון מבוסס על ההנחה, שאיסור אכילה לאחר אפיקומן נובע מהצורך שטעם האפיקומן יהיה בפיו בזמן שבו מסתיימת מצוות האפיקומן, אך אין איסור האכילה קיים לאחר שהסתיים זמן אכילת האפיקומן. לפיכך, לדעת רבי אלעזר בן עזריה, אמנם יש לסיים את האפיקומן עד חצות, אך מיד לאחר חצות ניתן להמשיך בסעודה משום שאין כבר חובה של האפיקומן ולכן איסור האכילה פג. מאידך, לפי רבי עקיבא אמנם אין לאכול אחר האפיקומן כל הלילה שהרי סוף זמן האכילה לדעתו עד עלות השחר, אך את האפיקומן

⁸⁹ "ז"ל המשנה: "הפסח אחר חצות מטמא את הידיים, שהפיגול והנותר מטמאין את הידיים". ועיין בה"ל (תעז, ד"ה ויהא זהיר).

⁹⁰ וכך כתב המשנ"ב (תעז, ו). ואכן מצאנו מספר גדולים שלא הקפידו על אכילת אפיקומן קודם חצות, וכן במנהגי חתם סופר (פרק י, יד) מובא שכך נהג החתם סופר בעצמו שאכל את האפיקומן אחר חצות.

⁹¹ כמבואר בשו"ע (תעח, ס"ק א).

עצמו ניתן לאכול כל הלילה. ולכן כאשר מתקרב זמן חצות, יש לקחת כזית מצה ולעשות תנאי: אם הלכה כרבי אלעזר בן עזריה, יהיה כזית זה לשם אפיקומן, ואם הלכה כרבי עקיבא, הרי שאין זה אפיקומן אלא אכילה סתמית של מצה. לאחר אמירת התנאי יש לאכול את הכזית בהסיבה ולהמתין עד אחר חצות בלי לאכול ולשתות (מלבד מים). לאחר חצות יכול לחזור ולסעוד ממה נפשך: לרבי אלעזר בן עזריה האיסור לאכול כבר פג, שכן זמן אכילת האפיקומן הסתיים, ואילו לרבי עקיבא האיסור עדיין לא חל, שכן האפיקומן טרם נאכל. בסיום הסעודה יש לאכול שוב כזית מצה לשם אפיקומן, שמא ההלכה היא כרבי עקיבא. אולם, מצאנו חולקים על האבני נזר ומהם הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, או"ח, ח"ה סימן לח, ח) ועוד פוסקים. לכן לא כדאי לסמוך על התנאי מראש, אך אם רוצים בכל זאת להמשיך בסעודה בשמחת החג, ובמיוחד כאשר בעלת הבית השקיעה רבות והכינה מטעמים לשולחן החג ולא רוצים לצערה בכך שלא יאכלו מהמאכלים שהכינה, ניתן בשעת הצורך להתנות את התנאי ולשמוח בגדלות בלילה זה.⁹²

⁹² הסיבה שהאגרות משה לא קיבל את תנאי זה משום שסבר שאיסור אכילה לאחר האפיקומן הוא כל הלילה ולא רק עד חצות כפי שסבר האבני נזר בדעת רבי אלעזר בן עזריה. וגם לפי העונג יו"ט תנאי זה בעייתי כי אין עושים תנאי במצוות לדעתו, אמנם מצאנו הרבה גדולים שקבלו תנאי זה ומהם הגרי"ז (מובא בהגדה מבית לוי, עמ' רי), הרב פראנק (מקראי קודש-פסח, ח"ב, סימן נו) וכן נראה מדברי הרוגאצ'ובר (צפנת פענח, שמות יג, יד).

צפון

האפיקומן ושיעורו

'צפון' מרמז על הנסתר שרב על הגלוי. אף אחד לא יודע מה יהיה, אין עוד מלבדו, ליל שימורים הוא לה'. עם ישראל ציפה לגאולה בכל מאודו, רק ומר היה להם במצרים לאחר שמונים ושש שנות עבדות. חז"ל אומרים שכוונת הכתוב "ליל שימורים הוא לה" שגם הקב"ה ציפה לגאול את ישראל, השכינה מצטערת כל עוד בני ישראל אינם נגאלים, אולם בסופו של דבר הכל מושתת על תוכנית אלוקית. אנו יודעים שאבינו שבשמיים משגיח עלינו ועל כן בליל הסדר אנו אוכלים בשמחה ובאמונה.

יש אומרים שיש לאכול לאפיקומן מצה בשיעור שני כזיתות, משום שישנם ראשונים הסוברים שעיקר מצוות אכילת מצה בסוף הסעודה ועל כן יש לאכול שני כזיתות: אחד של אפיקומן ואחד של מצת מצווה.⁹³ ניתן לאכול שלושת רבעי מצה, כשיעור הגדול (47.5 סמ"ק), וכך נחשב שאכל שני כזיתות. מי שקשה לו יכול להסתפק באכילת שליש מצה כשיעור הקטן (19 סמ"ק).⁹⁴ יש לאכול בהסיבה והעיקר לאכול באמונה.

חטיפת האפיקומן

ישנו מנהג קצת מוזר שנוהגים עם האפיקומן ב'יחץ'. בגמרא פסחים (קט, א) מובא: "חוטפין מצות בלילי פסחים בשביל תינוקות שלא ישנו". הכוונה

⁹³ כמובא במשנה ברורה (תעו, א).

⁹⁴ כפי שהרחבנו בדברנו על 'מוציא מצה'.

הפשוטה שממהרים להתחיל את ליל הסדר כדי שהתינוקות יישמעו את התשובות שעונים לשאלות ששאלו במה נשתנה.⁹⁵ המשנ"ב (תעב סק"נ) אומר שלא יפה נוהגים המושיבים את הילדים להגיד "מה נשתנה" ומיד לאחר מכן משכיבים אותם לישון. הלוא אנו מעוניינים שישמעו גם את התשובות. ייתכן שכתוצאה מהמילה "חוטפין" השתרש הביטוי 'לגנוב את האפיקומן', אולם אני חושב שלא ראוי להשתמש בביטוי הזה מבחינה חינוכית וכדאי למצוא ביטוי מתאים אחר.

הפעלת הילדים

הדבר המרכזי בליל הסדר הוא "הגדת לבנך", העברת המסורת של האמונה בקב"ה מדור לדור ובכך להקנות לבנים כלים להתמודד עם הניסיונות. ייתכן מצב שהבן יהיה חכם יותר מאביו, אבל סוף סוף האב הוא המעביר את המסורת.

על מנת למסור את המסורת ויסודות האמונה משתדלים להפעיל את הילדים בליל הסדר ככל היותר באופן שישאלו שאלות ויישארו ערים ונענה להם. מכך נובעים דברי השו"ע (תעב, טז): "מצווה לחלק לתינוקות קליות ואגוזים כדי שיראו שינוי וישאלו". יש שנותנים ממתקים כל השנה וגם בליל הסדר. אני נוהג לחלק אגוזים משום שזה אטרקטיבי, מעניין ונותן לילדים עניין וגורם להם להישאר ערים ושותפים בסדר. יש הנותנים להם גם פרסים ומתנות, במטרה שנוכל לקיים ביתר שלמות את העברת מסורת האמונה לדורות הבאים.

הגרי"ז בביאורו על התורה אומר על הפסוק "בשוב ה' היינו כחולמים", שלאחר כל הצרות שעברנו בגלות הארוכה נתבונן על כך לאחר הגאולה

⁹⁵ כך נפסק בשו"ע (תעב, א) ובמשנ"ב שם.

לא רק באופן שהיו צרות והצלחנו לעבור אותן, אלא שהן תהיינה בעינינו כאילו לא היו כלל וכאילו חלום היו. יהי רצון שנזכה לראות בקיום הדברים במהרה.

ברך

הזימון וההלל בשלושה

לאחר שסיימנו לאכול את מצות המצווה מברכים ברכת המזון. השו"ע כותב (תעט, א): "מצוה לחזור אחר זימון", המגן אברהם (ס"ק ב) הסביר שאין חשיבות מיוחדת בעצם הזימון בליל הסדר יותר מאשר בזמן אחר, אלא הכוונה היא שרצוי שיהיו שלושה בשעת אמירת ההלל, הנאמר מיד לאחר ברכת המזון, על מנת שיאכלו לומר באופן שאחד יאמר לשניים: "הודו לה" ו"אנא ה" והם יענו אחריו, כפי שנהוג בבית הכנסת.

נוהגים שנותנים לבעל הבית לזמן,⁹⁶ ונוהגים לשיר לפני הזימון "שיר המעלות" כפי שנוהגים בכל שבת וחג. חיוב ברכת המזון מדאורייתא, ומכיוון שברכת המזון מדאורייתא ראוי לאמרה בכוונה גדולה, בפרט בלילה זה שעניינו הודאה לה'.

"יעלה ויבוא"

השו"ע (קפח, ז) פוסק שאם טעה בראש חודש ולא הזכיר "יעלה ויבוא" בברכת המזון אינו חוזר משום שאינו חייב לאכול פת, אולם בזמנים שיש בהם חיוב לאכול פת יש לחזור אם לא הזכיר את התוספת המיוחדת

⁹⁶ הרמ"א (תעט, א) כותב שנהגו שבעל הבית מברך(מזמן) למרות שבכל השנה נותנים לאורח לזמן (שו"ע, רא, א).

שנאמרת בזמן הזה. על כן, מכיוון שישנו חובה לאכול מצה בליל הסדר לכן אם שכח לומר "יעלה ויבוא" צריך לחזור ולברך ברכת המזון.

לאחר ברכת המזון שותים כוס שלישית של ארבע כוסות שעליה ברכנו את ברכת המזון ומיד לאחר שתייתה יש למזוג את הכוס הרביעית.

כוס של אליהו הנביא

בשלב זה נוהגים למזוג כוס נוספת, כוס חמישית, שתעמוד על השולחן ונקראת 'כוס של אליהו'. כפי שבארנו בפרק על 'קדש' ההסבר העיקרי לשתיית ארבע כוסות הוא כנגד ארבעה לשונות גאולה והכוס החמישית שמוזגים היא כנגד הלשון החמישית "והבאתי". על ידי מזיגת הכוס מציינים שאנו מתפללים שאליהו הנביא מבשר הגאולה יבשרנו במהרה בבשורת הגאולה. ישנם ראשונים הסוברים שמשום סיבה זו יש לשתות חמש כוסות, אך להלכה שותים ארבע כוסות ומוזגים כוס חמישית ולא שותים ממנה.

מיציאת מצרים לגאולה העתידית

בליל הסדר חוצים את ההלל לשניים. את חלקו הראשון של ההלל אומרים לפני הסעודה בסוף ה'מגיד', ואת חלקו השני אומרים לאחר ברכת המזון. החלק הראשון הנאמר לפני הסעודה עוסק ביציאת מצרים, והחלק השני עוסק בגאולה העתידית. לכן כעת מוזגים כוס של אליהו, לקראת החלק העוסק בגאולה העתידית ופותחים את הדלת ואומרים: "שפך חמתך אל הגויים...". באמירת פסוקים אלו אנו מבקשים שכשם ששפכת חמתך על מצרים כך תשפוך בעתיד על כל אויבנו ובקרוב תגאל אותנו.

ליל הסדר נקרא ליל שימורים (שמות יב, מב), ליל שימורים לישראל ולקב"ה. מחד גיסא, הקב"ה שמר עלינו בלילה הזה, ומאידך גיסא הוא ליל שימורים כלפי הקב"ה, כפי שמסיבר רש"י: "שהיה הקב"ה שומר ומצפה לו לקיים הבטחתו להוציאם מארץ מצרים". הקב"ה מצפה ומחכה יותר מאיתנו לגאולנו, כאב רחום המרחם על בניו. לכן לפני שקוראים בהלל על הגאולה העתידית פותחים את הדלת, כדי לבטא את הציפייה והביטחון בקב"ה שיגאל אותנו וישלח לנו את אליהו הנביא בקרוב שיבשרנו על בוא הגאולה.

הלל

האם מברכים על ההלל?

במשנה בפסחים (צה, א) מבואר שבזמן אכילת קורבן פסח אמרו את ההלל. הגמרא בפסחים (צה, ב) לומדת את הדבר מהפסוק: "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג" (ישעיהו ל, כט) כלומר שלילה מקודש טעון שירה והלל. יש לשאול על דין אמירת ההלל בליל הסדר, שהרי הלל אמור להיאמר ביום ולא בלילה כפי שמבואר במשנה (מגילה כ, ב) ואם כך כיצד אומרים הלל בליל הסדר? אלא שיש לומר שהלל שאומרים בליל הסדר הוא הלל מיוחד.

הר"ן (בדפי הרי"ף עמוד עה, בהוצאת עוז והדר) שואל שאלה גדולה: הרי בסוף אמירת החלק השני של ההלל (הנאמר אחרי הסעודה) מברכים על ההלל את הברכה הנאמרת בסוף ההלל, אם כך מדוע איננו מברכים גם בתחילת אמירת ההלל כבכל אמירות ההלל שעליהן מברכים בתחילת ובסוף ההלל? הר"ן מציין שיטת ראשונים⁹⁷ הסוברת שיש לברך גם לפני, אלא מכיוון שברכנו על ההלל בבית הכנסת במהלך תפילת ערבית איננו צריכים לברך ברכה ראשונה על הלל הנאמר בליל הסדר (לדעה זו אדם שלא אמר הלל בבית כנסת עליו לברך על ההלל בליל הסדר גם ברכה ראשונה). שיטה שנייה המובאת בר"ן היא שיטת הגאונים הסוברת שלא

⁹⁷ הרמב"ן בדעת הירושלמי.

מברכים על ההלל בליל הסדר בתחילתו, משום שמעמד ההלל בליל הסדר שונה, ואכן כך המנהג שלא לברך על ההלל בתחילתו.⁹⁸

הגמרא בערכין (י, א) מביאה רשימה של שמונה עשר פעמים שבהם אומרים הלל במשך השנה ואמירת הלל בליל הסדר לא מובאת ברשימה זו. בעקבות התמיהות שהעלנו צריך לומר שההלל שאומרים בלילה זה הוא הלל מיוחד הלל של שירה.⁹⁹ ליל הסדר לילה מיוחד שצריכים להרגיש בו שיוצאים ממצרים כפי שהגמרא אומרת (קטז, ב): "בכל דוד ודור חייב אדם לראות (הרמב"ם גורס: להראות) את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים". האורות העליונים שהאירו ביציאת מצרים מאירים גם בלילה זה ואנו מעוניינים לחוות ולחוש אורות אלו ומתוך כך לראות את הניסים ולהודות עליהם.

לפני תחילת אמירת ההלל אומרים: "לְפִיכֶם אֲנַחֲנוּ חַיִּבִּים לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבַּח, לְפָאֵר, לְרוֹמֵם, לְהַדְרֵה, לְבָרֵךְ, לְעַלֶּה וּלְקַלֵּס לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנְּסִים הָאֵלֹהִים הוֹצִיאָנוּ מֵעַבְדוֹת לְחֵרוֹת מִיַּגוֹן לְשִׁמְחָה, וּמֵאֲבָל לְיוֹם טוֹב, וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גְּדוֹל, וּמִשְׁעָבוֹד לְגֵאֲלָה. וְנֹאמַר לְפָנָיו שִׁירָה חֲדָשָׁה הַלְלוּיָהּ". הקדמה זו לאמירת ההלל מבטאת שאמירת ההלל היא חלק משירה והודאה לקב"ה.

שמחת ההלל המיוחדת בירושלים

הגמרא בפסחים (פה, ב) מתארת דבר מאוד מעניין שהרב הדרי זצ"ל נהג להזכיר פעמיים רבות. הגמרא מתארת מה היה בירושלים בזמן ששרו את ההלל בזמן אכילתו: "אמר רב: גגין ועליות לא נתקדשו. אינני?! והאמר רב

⁹⁸ וכך פסק המ"ב (תפ, ס"ק א).

⁹⁹ כך עולה מדברי הגאונים שהר"ן ציין.

משום רבי חייא: כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא! מאי לאו דאכלי באיגרא ואמרי באיגרא? לא, דאכלי בארעא ואמרי באיגרא". בזמן אמירת ההלל על גגות ירושלים הייתה שמחה עצומה עד כדי שהגגות התבקעו מתוך אמירת הלל זו בשמחה רבה ונפלאה מתוך הודאה עצומה על הניסים שעשה הקב"ה עמנו.

עוד מדיני ההלל

בהלל שאומרים בליל הסדר ישנו דבר מיוחד נוסף. חוצים את ההלל לשניים: חציו הראשון נאמר בסוף ה'מגיד' לפני שנוטלים ידיים לאכילת מצה, ואת החצי השני אומרים לאחר אכילת המצות ואמירת ברכת המזון. בזמן שבית המקדש היה קיים היו אומרים הלל עם אכילת קרבן הפסח, כיום המצה היא במקום הקורבן ולכן כדי שיבוא הדבר לידי ביטוי שההלל נאמר עם המצה חלקו אותו לשניים, חלקו לפני אכילת המצה וחלקו לאחריה. החלק הראשון נקרא 'הלל המצרי' משום שהפרקים הללו עוסקים ביציאת מצרים. לעומתו, החלק השני עוסק בגאולה העתידית ולכן הוא נאמר לאחר שמזגנו כוס של אליהו ולאחר שאמרנו "שפוך חמתך על הגויים" שזוהי תפילה לעתיד.

ישנו עוד דבר מיוחד בהלל הנאמר בליל הסדר. בדרך כלל יש לומר הלל בעמידה לפי שהלל הוא עדות על הניסים והפלאות שעשה הקב"ה עמנו ועל עדות להיאמר בעמידה. אם כך מדוע בליל הסדר אומרים הלל בישיבה? הב"י (תכ"ב, ז) כותב בשם שיבולי הלקט לפי שדרך ליל הסדר הוא בהסיבה וחירות לכן לא מטריחים לעמוד.

סודו של ההלל הגדול

הגמרא (קידח, א) אומרת שאומרים את ההלל הגדול על כוס רביעית. הלל הגדול הוא פרק קל"ו בתהילים: "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו". הגמרא (שם) שיבחה את המזמור עד כדי כך שהתפלאה מדוע בדרך כלל בזמני הודאה אומרים הלל מצרי ולא את ההלל הגדול, עונה הגמרא משום שבהלל המצרי ישנם חמישה דברים: יציאת מצרים, קריעת ים סוף, מתן תורה, תחיית המתים וחבלי משיח. מעלתו הגדולה של ההלל הגדול משום שהוא כנגד שם הוי"ה, שיש בו עשרים ושישה פסוקים (בגימטריה הוי"ה) שאומרים "כי לעולם חסדו". כל המציאות בעולם נמשכת משם ואנו מודים לקב"ה על כך. הרב הדרי זצ"ל דיבר על הפסוק שבמזמור (פסוק ד): "לעושה נפלאות גדולות לבדו" וביאר שרק הקב"ה יודע את הנפלאות שעושה עמנו שהרי הניסים נעשים בהעלם. ישנם מיליונים מסביבנו שרוצים להשמיד אותנו, אבל אנו בטוחים בחסדו יתברך שיצילנו מידם.

שואלת הגמרא (שם) מדוע פרק זה נקרא 'הלל הגדול'? ומסבירה שריבונו של עולם יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה כפי שנאמר במזמור "נותן לחם לכל בשר". כולנו תמיד נשענים וסומכים על הקב"ה. נוהג אני לספר ביחס לשבח זו של "נותן לחם לכל בשר" שכאשר הייתי בצבא ראיתי דבר מופלא. בעומדי בעמדת תצפית במוצב 'חודר' בגבול ירדן הצופה לשדות בירדן, ראיתי בכל בוקר את הטרקטור הגדול הולך וחורש ואחריו עפות אלפי חסידות לבנות הקופצות ולוקחות את התולעים שיוצאות מהאדמה על ידי החרישה. הקב"ה זן ומפרנס את כולם ומשגיח על כל תולעת ותולעת ועל כל חסידה וחסידה שיהיה לה מה לאכול, "נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו".

השיר כולו שבח לקב"ה על ניסיו עם ישראל ולכן יש להשתדל לאמרו בכוונה גדולה. לאחר אמירת ההלל הגדול אומרים 'נשמת' נראה שזהו שיאו של ליל הסדר. בנשמת אומרים: "ומבלעדיך אין לנו מלך גואל ומושיע" יש לנו רק מלך אחד ומשתדלים להמליכו ולתת לו כתר מלוכה. בנוסף יקר בעיני מה שאומרים בהמשך: "עַד הַנְּהָ עֲזָרוֹנוּ רַחֲמֶיךָ וְלֹא עֲזָבוֹנוּ חֲסָדֶיךָ, וְאַל תִּטְּשֵׁנוּ, ה' אֱלֹהֵינוּ, לְנֶצַח", מבקשים שהקב"ה לא יפסיק חסדיו עימנו. מו"ר הרב יעקב כץ שליט"א אמר לי בשם הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל: 'נשמת' כולו הודאה על הנפלאות שעשה הקב"ה עמנו, ואם כן מהי שייכותה של הבקשה "אל תטשנו לנצח" שאינה הודאה? הסביר הרב אוירבך זצ"ל שתמיד עלינו להודות על העבר ולבקש על העתיד. זהו יסוד החיים וזו הסיבה שהקב"ה בחר בנו. לכן בתוך כל ההודאות מבקשים בקשה זו, על מנת להרגיש שאנו תלויים תמיד בחסדו יתברך.

הכוס הרביעית

לאחר שמברכים ברכת הסיום על ההלל, מברכים 'בורא פרי הגפן' על הכוס הרביעית. יש להקפיד לשתות לפחות רביעית (למרות שמעיקר הדין ניתן להסתפק ברוב רביעית) כדי שנוכל לברך ברכה אחרונה ולא נכנס לספק ברכה אחרונה אם נשתה רוב רביעית.

נרצה

את הפיוטים נוהגים לומר ב'נרצה'. פותחים ב"חסל סידור פסח כהלכתו" שחובר בתקופת הראשונים. הקטע שאומרים הוא חלק מפיוט ארוך שנתקן עבור שבת הגדול ובו מתפללים שכשם שזכינו להתכונן לחג הפסח בסידור הגדה ובלימוד הלכות החג כך נזכה לקיים את ההלכות ולספר ביציאת מצרים בליל הסדר. עורכי ההגדה תלשו את הקטע מהפיוט מהקשרו בשבת הגדול וקבעו לאמרו בליל הסדר, שבו מתפללים שנזכה גם בשנה הבאה בליל הסדר לספר בנפלאות שעשה הקב"ה עמנו ביציאת מצרים.

בהמשך אותו פיוט מתפללים תפילה נפלאה "זן שוכן מעונה, קומם קהל עדת מי מנה". "מעונה" כינוי לשמים ושחקים ששם מושבו של הקב"ה ו"מי מנה" כינוי לעם ישראל ("מי מנה עפר יעקב"). אנו מתפללים שהקב"ה ששוכן במרומים יקיים את הבטחותיו ויגאל אותנו וישיב אותנו לארצנו כפי שהבטיח לאבותינו ועם ישראל יירבה כמו שנאמר בהבטחה לאברהם אבינו שזרעו ירבה ככוכבים. לסיום אנו מבקשים את הבקשה הגדולה "לשנה הבאה בירושלים".

ברצוני לחתום בסיפור שנהג לספר מו"ר הרב הדרי זצ"ל, סיפור שמסמל הרבה מאוד. בתקופת הקומוניסטים חטפו ילדים יהודים ברוסיה כדי לגייסם לצבא הרוסי. מבין הילדים שנחטפו היה ילד קטן שלא ידע הרבה על היהדות. גם את המצוות כמו מצוות ציצית ועוד מצוות בסיסיות שכח עם הזמן. לימים יהודי זה, בעודו חייל בצבא הרוסי, הגיע בליל הסדר

לעיירה להתארח אצל משפחה יהודית. הרב הדרי נהג לתאר כיצד התחיל ליל הסדר כאשר שתו כוס ראשונה החייל שתה ונרדם, וכן בהגיעם לכוס שנייה התעורר החייל שתה ושוב נרדם וכן בכוס השלישית. הוא לא מצא שום עניין בליל הסדר. בכוס רביעית הוא התעורר וכשהגיעו ל"חסל סידור פסח כהלכתו" ולאמירת "פדויים לציון ברינה" זינק אותו חיל ואמר באופן משובש 'פודיום לציון ברינה' (כך נהגו לומר בביתו)! הרב הדרי ביאר שמשמעות 'פודיום' ברוסית היא נלך, והתכוון לומר בואו לציון ברינה. כאשר הרב הדרי זצ"ל נהג לספר סיפור זה פעמים רבות התרגש ואף בכה מהתרגשות. משמעות הסיפור להבנתי היא שהחייל שכח את כל יהדותו, מלבד דבר אחד שנשאר חקוק בתודעתו והוא הכמיהה לציון ולגאולה.

מעין חתימה

ליל הסדר נקרא "ליל שימורים" – לילה זה משומר הוא, הן עבורנו והן עבור הקב"ה המצפה לגואלנו. ליל הסדר כולו סובב סביב הציר של "מתחיל בגנות ומסיים בשבח". ראשיתו לוטה בשיעבוד מצרים וסופו בשמחה על גאולת העבר ובצפייה לגאולת העתיד המקווה. סיפורו של מו"ר הרב הדרי זצ"ל בו חתמנו, אודות החייל היהודי הנתון בשבי הצבא הרוסי, מתמצת את כל תוכנו ומהותו של לילה זה.

כמה מתבקש לחתום את לילה מופלא זה בשירה רווית כיסופים:

"לְשָׁנָה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה!"